

KNYGOS METODOLOGIJA (MOKSLOTYRINIS ASPEKTAS)

MICHAILAS JELNIKOVAS

Maskva, Rusija

Mokslų metodologija yra mokslų žinių apie mokslinio pažinimo principus, metodus, priemones ir procesus, formą, taip pat šio pažinimo formavimo, organizavimo ir vykdymo formą. Abiejų šių formų vienvė sudaro metodologijos žinių sistemą, arba bendrąją metodologiją, kuri greta mokslų ir filosofijos yra trečioji fundamentali sąmonės forma.

Knygos metodologija turi savo sąvokų sistemą, objektą, dalyką, struktūrą ir sudėtį, savo vietą tarp kitų disciplinų ir aiškias ribas. Metodologinis knygos pažinimo aparatas – tai tarpusavyje ir su pažinimo lygmenimis susijusių knygos pažinimo principų, metodų ir priemonių sistema. Pažinimo principai, kaip vadovaujanti idėja arba pažintinė taisyklė, nurodo pažinimo proceso kryptį, pobūdį, lygmenį ir metodus. Pagal pažinimo lygmenį galima išskirti tokius principus: empirinio lygmens – stebėjimo, atkartojamumo ir vientisumo; teorinio lygmens – loginės determinacijos, sistemiškumo, funkcionalumo ir istoriškumo. Moksliniai knygos pažinimo metodai kaip metodologinio aparato sudedamosios dalys yra ne šiaip metodų rinkinys, bet sisteminis darinys, kurį lemia, viena vertus, pažinimo principų sistema, kita vertus – knygos elementų, pusių, aspektų ir reiškinių sistema, kurios pažinimui šie metodai yra skirti. Tačiau jų veiksmingumą gali užtikrinti tik integracija su knygos pažinimo priemonėmis. Visos mokslinio pažinimo priemonės gali būti suskirstytos į tris grupes: 1) specialiai sukurtos konkrečiam tikslui; 2) gamybos reikmenys, sukurti kitiems tikslams, tačiau naudojami kaip pažinimo priemonės; 3) aplinkinio pasaulio daiktai ir reiškiniai, naudojami siekiant pažinimo tikslų. Hierarchijos, struktūros ir funkcijų požiūriais tarpusavyje suderinta knygos pažinimo principų, metodų ir priemonių sistema sudaro metodologinį knygos pažinimo aparatą. Metodologinę knygos analizę sudaro trys procedūros: konstruojamas pažinimo procesas, parengiamas ir įtraukiamas metodologinis aparatas bei gaunama žinių apie knygą. Knygos metodologinės analizės struktūra (pažinimo judėjimo lygmenų schema) gali būti bendra (priklausoma nuo bendrų tikslų) ir specialioji (priklausoma nuo dalyko specifikos). Bendra metodologinės knygos analizės struktūra gali būti modelis kuriant specialias struktūras, kurias lemia analizės dalyko specifika.

Reikšminiai žodžiai: metodologija, knygos metodologija, mokslinio knygos pažinimo metodas, metodologinis knygos pažinimo aparatas, metodologinė knygos analizė, knygos pažinimo principai, knygos pažinimo priemonės, pažintinio proceso struktūra, pažinimo lygmenys, metodologinės analizės mechanizmas, būdas, prieiga, priemonė, operacija.

Metodologijos žinios yra ypač svarbios šiuolaikinio mokslo raidai: tai mokslo teorijos formavimo įrankis, prielaida gauti naujų, gilesnių žinių apie mokslo objektą, būdas teikti mokslškai pagrįstas prognozes ir spręsti problemines situacijas, tai galingas mokslinio pažintinio proceso variklis.

Bendramokslinių klausimų tyrėjas A. N. Kočerginas apie tai yra pasakęs: *Mūsų amžius dažnai vadinamas atomo, kosmoso ir t. t. amžiumi. Visiškai pagrįstai jį taip pat galima vadinti ir metodologijos amžiumi* [64, 4]. Šis teiginys remiasi tuo, kad XX a. pasižymėjo ne tik nepaprasta darbų apie metodologiją ir mokslo metodus gausa, bet ir didžiais atradimais, kuriuos leido padaryti nauji pažinimo metodai, mat metodologijos prireikia tuomet, kai *yra problema, tačiau nėra aišku, kaip ją spręsti*, kai žinoma, *ką reikia daryti*, tačiau nežinoma, *kaip daryti* [64, 3, 7].

Kalbant apie jau susiformavusius mokslus, naujos žinios leidžia kurti naujus metodus, o nauji metodai – gauti naujų žinių. Besiformuojančių mokslų teorinės priemonės kuriamos pasitelkiant plačiai žinomus mokslo metodus: analizę, sintezę, indukciją, dedukciją, analogiją, palyginimą ir pan. Tačiau esama tokių mokslų, kurie, neturėdami metodologinių žinių sistemos ir išplėto to metodologinio aparato, vis dėlto stabiliai gyvuoja dėl *savaime besiplėtojančio* objekto.

Pastariesiems galima priskirti knygotyrą. Knygos *savaiminę raidą* lemia objektyvūs veiksniai: kintantys knygos poreikiai visuomenėje ir individuali paklausa, žiniasklaidos

priemonių poveikis knygai, knygų rinkos situacija, naujos knygų gamybos technologijos, socialinės, ekonominės ir politinės sąlygos, kultūros, visuomenės raidos lygis ir t. t. O štai knygos ir su knyga susijusių procesų teorija plėtojama tiesiog apmąstant tai, kas jau įvyko. Tokia knygotyros padėtis dar visai neseniai buvo suvokiama kaip krizinė [43; 56]. Tačiau šie būgštavimai pasirodė esą perdėti: knygotyros raida nesustoja, atsiranda naujų reikšmingų darbų [30; 31; 33; 34; 37; 38; 40; 45; 47; 49; 57; 59; 60; 68; 72; 76; 79; 80].

Mokslams, tyrinėjantiems *savaime besiplėtojančią* objektą (gamtą, žmogų, kalbą ir t. t.), būdingas tarsi pavėluotas teorinis suvokimas, atsiliekantis nuo objekto raidos, nors būtent tai užtikrina ypatingą mokslo rezultatų patikimumą. Tokie mokslai paprastai nesuinteresuoti savo metodologijos kūrimu. Todėl, vietoj intensyvaus ir gilaus teorinio pažinimo, tiesiog nepalaujamai kaupia empirinę mokslinę medžiagą – būtent tai dažnokai pasireiškia knygotyroje. Neturint gerai suderinto metodologinio aparato ir metodologinės analizės modelio, pastangos pateikti teorinių apibendrinimų dažnai nepasiekia tikslo: paprastai apsiribojama stebėtų ir aprašytų faktų empiriniu aiškinimu.

Taigi iškyla opus klausimas dėl knygotyros metodologinių žinių, arba knygotyros metodologijos, parengimo. Pirmasis žingsnis – suformuoti sistemą metodologinių žinių apie knygą, arba knygos metodologiją. Būtent šią problemą bus pamėginta gvildinti straipsnyje.

PROBLEMINĖ SITUACIJA

Metodologijos sąvoka tradiciškai buvo siejama su *mokslo* arba *pažinimo metodų visumos* sąvokomis. Šiuo metu, plėtojant konkrečių mokslų metodologijas ir dėl būtinybės tyrinėti sudėtingus mokslo objektų aspektus (psichinius, socialinius, dvasinius, etinius), susijusius su visuomenės vertybių sistema, iškilo pačių mokslo objektų metodologinės analizės klausimas, o drauge ir *metodologijos* sąvokos santykio su mokslo objektu klausimas [51; 53; 52]. Technikos metodologai konstatuoja: *Šiuo metu technikos metodologijos klausimai priskiriami techninių mokslų metodologijai arba tapatinami su ja. Toks požiūris turi būti pripažintas neteisingu*. Tyrinėtojai, iškeldami sąvoką *praktikos metodologija*, pažymi, jog *praktikos metodologija kol kas dar nesusiformavo į savarankišką žinių sritį. Tas pat pasakytina ir apie technikos metodologiją* [51, 5, 6].

Tuo labiau šis teiginys teisingas knygos ir knyginkystės metodologijos (kaip praktikos metodologijos) atžvilgiu, mat žmogaus psichikos ir kūrybinio mąstymo sistema yra ypač sudėtingo organizacinio lygio.

Anot šiuolaikinio mokslo ir filosofijos, metodologija – tai mokslo metodų visuma [29], tam tikras mokslas, kuriantis metodologinės veiklos priemones [63], specializuotas tyrinėjimų sluoksnis, esantis tarp filosofijos ir konkrečių mokslų [67], žinių apie pažinimo veiksnius ir procesus sistema [65], bendri bet kurio mokslo teorijos klausimai [81], integruojantis gnoseologinis fenomenas [70] ir t. t.

Kadangi apibrėžimai tokie nevienareikšmiški ir prieštaringi, tyrinėtojai metodologui tenka spręsti sudėtingą uždavinį – pasirinkti vienintelį tinkamą apibrėžimą. Jis turi kritiškai išanalizuoti visas pagrindines metodologijos koncepcijas, jas įvertinti, apibendrinti ir suformuluoti integruotą *metodologijos* sąvokos apibrėžimą.

KLAUSIMO ISTORIOGRAFIJA

Kadangi tyrinėjimų objektas ir dalykas yra tarpdisciplininio pobūdžio, klausimo istoriografija taip pat turi ne vieną aspektą: ji yra filosofijos ir metodologijos, metodologijos ir mokslo, žinojimo ir pažinimo, pažinimo ir mokslo veiklos sandūroje. Teko papildomai peržiūrėti nemažai metodologinių darbų: I. D. Andrejevo, I. V. Blaubergerio, J. F. Buchalovo, V. V. Bykovo, A. A. Zinovjevo, A. F. Zotovo, L. F. Iljičovo, P. V. Kopnino, A. N. Kočergino, V. V. Krapivino, V. A. Lektorsko, L. A. Mikešinos, A. T. Moskalenkos, M. V. Mostepanenkos, I. S. Narskio, J. P. Nikitino, A. L. Nikoforovo, J. A. Petrovo, G. A. Podkorytovo, A. I. Rakitovo, M. A. Rozovo, S. S. Rozovos, G. I. Ruzavino, V. N. Sadovskio, V. F. Seržantovo, A. G. Spirkinio, V. S. Stepino, V. P. Tugarinovo, A. D. Ursulo, P. N. Fedosejevo, V. S. Švyrevo, A. P. Šeptulino, V. A. Štofo, G. P. Ščedrovickio, B. G. Judino, E. G. Judino, V. A. Jadovo.

Kritiškai išanalizavus ir apibendrinus šių mokslininkų ir filosofų metodologinius tyrinėjimus, jau buvo įmanoma su-

formuluoti bendrą *mokslo metodologijos* sąvoką, nustatyti metodologinio aparato sudėtį, suformuoti metodologinės knygos analizės modelį. Siekiant optimizuoti šią sąvoką, taip pat buvo išnagrinėtos šių užsienio autorių metodologinės koncepcijos: T. Adorno, G. Bachelard'o, D. Brunerio, M. Weberio, L. Wittgensteino, H. Gadamerio, E. Husserlio, G. Canguilhem, R. Carnapo, S. Kierkegaard'o, H. Clauso, A. Koyré, R. G. Collingwoodo, T. Kotarbinskio, T. Kuhno, I. Lakatoso, J. Maritaino, D. Mouludo, J. Piaget, M. Polanyi'aus, K. Popperio, H. Reichenbacho, G. Ricketo, F. Saussure'o, S. Toulmino, P. Feyerabend, F. Franko, M. Foucault, M. Heideggerio, D. Harvey'aus, R. Edwardso, K. Jasperso.

Užsienio knygotyros literatūroje klausimo istoriografija gerokai skiriasi nuo rusiškos (nes yra bendrosios metodologijos skirtumų). Užsienio knygotyrai būdinga kitokia knygotyros kaip mokslo interpretacija, kitokia pačios knygos kaip knygotyros kategorijos suvoktis, kitokios mokslinio knygos pažinimo kryptys. Visi užsienio autorių darbai (originalūs ir atpasakoti knygos istorikų) paprastai yra glaudžiai susiję su kuria nors knygotyros koncepcija, dominavusia konkrečiu istoriniu laikotarpiu. Todėl jų darbai buvo nagrinėjami tam tikrų koncepcijų kontekste:

- 1) bibliografinės – E. Bandtkie, A. Bohatkiewicz, J. Ch. Brunet, G. F. Debure'as, M. Denisas, E. Lameere'as ir Ch. Sury, Ch. V. Langluos, J. Lelewelis, F. A. Ebertas, K. Estreicheris, T. H. Horne'as,

Ch. Mortet, J. M. Francke'as, J. P. Namuras, G. Peignot, E. de Chartre, P. Jarokowskis;

- 2) bibliotekininkystės – K. Bücher, K. Działtzo, V. Górskis, M. Schrettingeris.

XX amžiuje formuojantis knygotyros teorijai, užsienio knygos mokslo koncepcijos – bibliografinė ir bibliotekininkystės – buvo labai išplėtos šių tyrinėtojų darbuose: P. Butlerio, A. Birkenmeierio, Ch. Więckowskos, W. Dube'o, F. Eichlerio, J. Kirchnerio, M. Kovács, G. Leidingerio, F. Milkau, J. S. Sharmos.

Ypač reikšmingi užsienio knygotyros raidai yra darbai, pateikiantys šias koncepcijas:

- 1) informacinę (R. Escarpit, R. Estivals, O. Feyl, P. Otlet, M. Rovelstad, J. Shera, H. de Vleeschouwer, I. Ceypek);
- 2) literatūrologinę (T. Mikulskis, L. Živný);
- 3) kultūrologinę (K. Budzykas).

Bibliologinę knygos mokslo teoriją plėtojo šie knygotyriminkai: A. Banikas, S. Bassis, J. Drtina, K. Dobrovolskis, R. Estivals'is, F. Funke, K. Głombowski, P. Glotzas ir V. Langenbucheris, H. Grundmanas, A. Harnackas, J. Iguínizas, E. Labarras, A. Łysakowski, H. Lülfiingas, K. Migońis, P. Molnár, J. Muszkowski, P. Otlet, K. Piekarskis, F. Princzhornas, R. Rice, M. Rulikowski, H. Sichelschmidas, M. Stojanovas, Ch. de Sousa, H. Störingas, M. Tomescu, O. Weniugas, S. Vrtel-Wierczyński, L. Živný.

Kalbant apie pačią knygą mokslinio pažinimo kontekste, verta atkreipti dėmesį į šių užsienio knygotyriminkų ir knygos darbuotojų veikalus: J. Borgeso, R. Escarpit,

F. Chorako, K. Głombiowskio, H. Husmanno, F. Funke's, A. Kapros, Ch. Knoblocho, H. Kunze's, K. Migońio, M. McLuhano, D. Schuberto, P. Otlet, M. Czerwinskio ir T. Zbierskio, U. Sachserio, F. Upholzerio, J. Živný, I. Joanne'o.

Kadangi užsienio ir rusų autorių sukurtos knygotyros koncepcijos skiriasi, sunku palyginti analizės rezultatus. Tačiau pasitelkus N. Bohro papildomumo principą [35], daugiau ar mažiau pavyko išnagrinėti conceptualius užsienio knygotyros metodologijos teiginius rusų knygotyros metodologijos kontekste.

Metodologinė knygos analizė, galima sakyti, prasidėjo tuomet, kai rusų knygos moksle atsirado *knygotyros* sąvoka (V. G. Anastasevičiaus darbuose). Vėliau pasirodė Ch. D. Alčevskajos, N. M. Lisovskio, A. M. Loviagino, N. A. Rubakino, M. N. Kufajevo, A. I. Maleino, A. G. Fomino, N. M. Somovo, M. I. Ščelkunovo darbai – prasidėjo pirmasis knygotyros metodologijos žinių formavimosi etapas.

Antrasis etapas (bendro knygotyros metodo ir knygotyros disciplinų metodų paieška) siejamas su A. I. Barsuko, I. J. Barenbaumo, A. A. Govorovo, J. V. Grigorjevo, O. P. Koršunovo, G. K. Kuzmino, V. N. Liachovo, J. L. Nemirovskio, V. I. Svincovo, N. M. Sikorskio, J. N. Stolarovo, D. J. Teplovo, O. S. Čubarjano darbais.

Naujausius metodologinių knygotyros klausimų tyrinėjimus atskleidžia A. A. Belovickajos, A. A. Grečichino, V. S. Kreidenko, S. P. Omiliančiuko darbai, kuriuose sprendžiami knygotyros metodologijos ir

knygotyros disciplinų klausimai mokslo metodologijos kontekste; iš dalies – K. T. Jamčuko ir S. G. Antonovos darbai, kuriuose nagrinėjami pavieniai konkrečios tematikos knygų pažinimo metodai.

BENDROSIOS MOKSLINĖS METODOLOGIJOS INTERPRETACIJOS

XX a. 7–9 dešimtmečių pagrindinės bendrosios mokslinės metodologijos interpretacijos buvo išdėstytos ankstesnėje publikacijoje [41]. Todėl priminsime tik esminius teiginius. 7-ajame dešimtmetyje metodologija buvo pateikiama kaip mokslas apie pažinimo metodus; 8-ajame dešimtmetyje – kaip nauja fundamentali sąmonės forma tarp filosofijos ir mokslo, kurios uždavinys – tyrinėti pažintinę veiklą įvairiose mokslo srityse bei mokslinio ir filosofinio pažinimo metodus; 9-ajame dešimtmetyje iškilo klausimas dėl metodologijos už filosofijos (gnoseologijos) ribų, ir buvo nustatyta, kad metodologija – savarankiška žinių sritis, o greta filosofinio ir konkretaus mokslinio metodologijos lygmenų egzistuoja ir bendramokslinis, kad pati *metodologija* – tai tik bendras sąrašas galimų metodologijos žinių elementų, kurie pasireiškia kaip *nuosava metodologija* [62]. Paskutiniajame XX a. dešimtmetyje buvo suformuluotos nuosavos metodologijos, integruotos į tam tikrą bendrą metodologijos žinių sistemą [55, 4–5].

Išanalizavus rusų metodologines koncepcijas galima daryti tokia išvadas:

- nepaisant šios srities darbų gausos, mokslo metodologija neturi nei

mokslo tyrimo pagrindimo, nei vieno sąvokos apibrėžimo;

- labiausiai paplitę metodologijos apibrėžimai: mokymas apie pažinimo metodus, mokslo metodų visuma, mokslinės veiklos teorija, mokslo tyrimų formavimo, organizavimo ir vykdymo forma.

Užsienio literatūroje *mokslo metodologijos* sąvoka turi dar daugiau variacijų ir neaiškumų. Dažniausiai ji nagrinėjama arba kaip istoriniai mokslo aspektai, arba kaip analitinė filosofija, arba kaip epistemologija, fenomenologija, hermeneutika, praksikologija bei kitos mokslo žinių raidos koncepcijos: L. Wittgensteino, R. Carnapo, K. Popperio, I. Lakatoso, T. Kuhno, P. Feyerabendio, S. Toulmino, G. Bachelard'o, H. Gadamerio, E. Husserlio ir kt.

Visi paminėti autoriai – tam tikrų metodologijos mokyklų ir krypčių atstovai. Todėl vietoje jų būtų galima įvardyti kitus: pavyzdžiui, J. Agassi vietoj I. Lakatoso; R. G. Collingwoodą vietoje T. Kuhno; M. Heideggerį arba K. Jaspersą vietoje H. Gadamerio; J. Sartre'ą arba F. Funke'ę vietoje E. Husserlio; G. Canguilhemą arba M. Foucault vietoje G. Bachelard'o ir t. t. Vienos mokyklos atstovai tarpusavyje skiriasi tik mąstymo stiliumi, argumentų sistema ir požiūriu į mokslo klausimų sprendimą, bet ne principais. Jų tyrinėjimai iš esmės susiję su filosofine mokslo refleksija (mokslo filosofija). Juose labai sunku išskirti metodologijos klausimus. Teigiamas šių koncepcijų aspektas yra tas, kad jos yra išplėtos gana giliai ir argumentuotai, todėl,

tam tikru būdu adaptuotos rusų metodologijos koncepcijoms, galėtų būti pagalbios pažįstant knygą kaip dvasinį reiškinių.

L. Wittgensteinas pavadino pasaulį *faktu*, o *ne daiktų visuma* ir logikos metodais sujungė šiuos faktus į jų derinius, o šiuos – į mokslo sprendimų, atspindinčių faktus, derinius [36, 11]. Šių patirčių (t. y. tiesos) aprašymas ir fiksavimas apskritai yra pažinimo procesas, kuris įgyvendinamas pasitelkus redukcijos, verifikacijos, demarkacijos principus ir logikos metodus [44; 2]. K. Popperis jam griežtai paprieštaravo teigdamas, kad *ne sistemos verifikavimas, bet jos falsifikavimas turi būti laikomas demarkacijos kriterijumi* [20, 40], o tiesa pasiekama pasitelkus *bandymų ir klaidų, prielaidų ir jų paneigimo metodą* [19, 51]. I. Lakatosas atskyrė K. Popperio teoriją (pagrindinį mokslo žinių vieneta) ir ją pakeitė mokslinio tyrimo programa. Konkuruojančių mokslinio tyrimo programų susidūrimas, kova tarp jų yra mokslo žinių raidos metodas [50; 14]. T. Kuhnas pagrindiniu savo koncepcijos vienetu paskelbė paradigmą (metodologinę tvarkyklę), kuria nustatomas naujas požiūris į mokslą, nauji faktai, naujos teorijos. Paradigmų kaita – faktų, teorijų, metodų, mokslinio pagrindimo kaita ir, matyt, žinių raida [48; 13]. P. Feyerabendio teorijos ir I. Lakatoso fakto susidūrimą pavadino dviejų teorijų susidūrimu ir pasiūlė poliferacijos (daugybės teorijų sukūrimo) principą – teorijų kovą (žinių raidos šaltinį). Kiekvienas mokslininkas, pasitelkęs šį principą, kuria savo metodologiją, o ją apginti jam padeda nelyginamumo principas. Abu šie principai yra *epistemologinio anarchiz-*

mo pagrindas: *viskas tinkama*, ir tam, kad mokslas galėtų plėtotis, reikia nuolatos pažęisti logikos ir proto dėsnius [71; 6, 25]. S. Toulminas pagrindiniu vienetu pasirinko sąvokas ir klausimus. Šiuo atveju metodologijos funkcija – pažinti sąvokų ir pažintinių procedūrų, susijusių su sąvokų aiškinimu ir pagrindimu, bendrą struktūrą, funkcinę paskirtį. Jų vertinimo kriterijus – racionalumas [69; 25]. G. Bachelard'o epistemologinės koncepcijos pagrindu tapo pažinimo tyrinėjimas, siekis sukurti tokią pažinimo teoriją, kuri atskleistų mokslininko pažintinės minties judėjimo prasmę ir nebūtų nukreipta į protinės veiklos mechanizmo aprašymą (gnoseologijos dalykas), tačiau padėtų suvokti mokslinio proto esmę (epistema) [32; 1, 20]. Pagrindinis hermeneutinės koncepcijos vienetas – *užčiuopti* paslėptas žmogaus būties prasmes, arba, anot K. Jasperso, su intuicijos pagalba perprasti tuos simbolius (*šifrus*), kuriais transcendentinė sfera kalba žymių mąstytojų lūpomis (perprasti tekstų prasmę) [82; 83], nes hermeneutinė prasmė, pasak H. Gadamerio, – tai kažkas kita, negu ta prasmė, kurią autorius suteikė tekstui, o hermeneutinės analizės būdu reprodukuojamos ne ankstesnės, bet naujos prasmės [7, 264–275]. Fenomenologinė mokslo raidos koncepcija formuojama pagal neturinio prielaidų pažinimo principus, t. y. pažinimo, kuris vyksta *užčiuopiant* kažką, kas yra akivaizdu, ir gaunant žinių, atitinkančių absoliučią transcendentinę refleksiją. Anot E. Husserlio, tai pasiekama pasitelkus fenomenologinės redukcijos principą, pirmine intuicija pažįstant realybę per tiesioginę pa-

tirtį, o šio pažinimo metodas – fenomenologinė analizė: tarsi dvejopas realaus objekto suvokimas – kaip kažko subjektyvaus ir kaip kažko objektyvaus. Todėl fenomenologija yra *mokslas apie metodą kaip toki* (arba *universalioji metodologija*), transcendentinė fenomenologija ir mokslas, siejantis fenomenologijos žinias su empiriniais mokslais, yra ontologinė fenomenologija [39; 11].

Apibendrinus šiuolaikinių metodologijos koncepcijų analizės rezultatus, galima suformuluoti tokią metodologijos apibrėžimą: mokslo metodologija yra mokslo žinių apie mokslinio pažinimo principus, metodus, priemones ir procesus forma, taip pat šio pažinimo formavimo, organizavimo ir vykdymo forma. Abiejų šių formų vienvė sudaro metodologijos žinių sistemą, arba bendrąją metodologiją, kuri (greta mokslo ir filosofijos) yra trečioji fundamentali sąmonės forma.

KNYGOTYROS METODOLOGIJOS INTERPRETACIJOS

Panaši knygotyrynų metodologijos interpretacijų analizė atlikta vienoje autoriaus publikacijoje [41]. Šiame darbe analitinė apžvalga skirta tik tiems veikalams, kurie dar nebuvo nagrinėti. Kiti pateikti kaip koncepcinės interpretacijos.

V. G. Anastasevičius, nagrinėdamas *bibliografijos* sąvoką, pavadino ją rašto ir spaudos kūrinių sisteminimo arba klasifikavimo metodu, o knygotyros teoriją – bibliologija (arba *bibliografijos filosofija*), tokiu būdu pažymėdamas jos metodologines funkcijas [28]. N. M. Lisovskis įvedė analogišką są-

voką *knygotyros filosofija* manydamas, jog pastaroji naudoja atitinkamus tyrimo metodus: statistinį-bibliografinį bei istorinį. M. N. Kufajevas tuo pagrindu iškėlė *knygos filosofijos* sąvoką (mokslo objekto pažinimas iš *idealosios jo pusės*, taigi *knygos filosofija* arba *metodologija*, kurią mes vadiname *bibliologija*, o iš knygos filosofijos kyla kai kurių pagrindinių knygotyros metodologijos klausimų sprendimas).

Tačiau M. N. Kufajevo idėjos vėliau nebuvo plėtojamos. A. M. Loviaginas tik užsiminė apie metodus kaip knygotyros mokslą formuojantį veiksnį. N. A. Rubakinas susitelkė į bibliologinės psichologijos metodų kūrimą, neabejotinai prisidedamas prie knygos metodologijos raidos; M. I. Ščelkunovas teiškėlė tinkamo visas knygotyros sąvokas vienijančio metodo idėją ir sutapatino *bibliologinės metodologijos* ir *knygos filosofijos* sąvokas [77]. A. G. Fominas tik pabrėžė, jog knygos mokslas *pasiekė tokią stadiją, kai tolesniam sukauptos medžiagos nagrinėjimui būtinas teorinis-metodologinis pagrindimas* [74, 113]; N. M. Somovas tiesiog palaikė M. N. Kufajevo idėjas: *Kiekvienas specialių disciplinų ciklas gali turėti savo metodologiją, t. y. mokymą apie bendramokslinių tyrimo metodų pritaikymo būdus, pagal tai, kokiomis ypatybėmis pasižymi šių disciplinų tyrinėjamas objektas* [66, 18]. Tai buvo tiksliausias knygos mokslo metodologijos sudėties (disciplinų ciklo) apibrėžimas. N. M. Somovas buvo pirmasis knygotyryninkas, suabejojęs tuo, kad egzistuoja kažkoks svarbiausias knygotyros metodas: *Knygotyra, kaip kokia geografija, yra kompleksas mokslų, kurie ne-*

gali išsiversti vienu bendru tyrimo metodu, todėl knygotyros metodologijos klausimas gali būti sprendžiamas tik kaip atskirų knygotyros disciplinų metodologijų klausimas. Pastarosios arba turi nuosavus, arba naudojasi kitų mokslų metodais pagal savo dalyką. Todėl metodologijos klausimai turi būti sprendžiami atskirai kiekvienos disciplinos atžvilgiu [66, 18]. N. M. Somovas taip pat pirmasis nurodė materializmo pasaulėžiūros poveikį pažinimui, pabrėždamas tai, jog *istorinis materializmas yra visiškai klaidingai laikomas kažkokiu ypatingu metodologijos mokslu, nes teikia ne techninius nurodymus dėl vienokių arba kitokių tyrimo priemonių, bet tik kai kuriuos vadovaujančius pažinimo principus* [66, 18]. Deja, kitų dešimtmečių knygos mokslo metodologijos tyrėjai nepalaikė šių N. M. Somovo teiginių.

XX a. 7–8-ajame dešimtmetyje knygotyros metodologijos tyrimai apsiribojo iš esmės pagrindinio knygotyros metodo ir knygotyryninių disciplinų metodų paieška. O kalbant apie pačią knygotyros metodologiją, ši sąvoka buvo vartojama skirtinguose, net prieštaringuose kontekstuose. I. J. Barrenbaumas ir A. I. Barsukas ją apibrėžė kaip metodų visumą, bendrą knygotyros teoriją, specialią knygos mokslo dalį.

V. S. Kreidenka (pirmasis po M. N. Kufajevo ir N. M. Somovo) ėmėsi nagrinėti bibliologinių tyrinėjimų metodologiją iš bendrų metodologijos pozicijų. Nors darbas apėmė tik tam tikrą sritį, jame atsiskleidė bendras, moksliskai patikrintas požiūris į knygotyros metodų formavimą [46], tačiau knygotyryninkai juo nepasinaudojo.

Devintajame dešimtmetyje beveik visas dėmesys teko knygotyrynių disciplinų metodams ir bendram knygotyros metodui. Tačiau tų laikų tyrinėjimai nesukūrė pagrindo, būtino knygotyros metodologijai ir pačios knygos metodologijai formuotis. Prielaidų tam atsirado tik A. A. Belovickajos, A. A. Grečichino, V. S. Kreidenkos, S. P. Omiliančiuko darbuose¹.

A. A. Belovickaja suformulavo gana tikslią ir talpią *knygotyros metodologijos* sąvoką, pavadindama ją teoriškai pagrįstu ir sistemiškai išdėstytu mokymu apie mokslinio pažinimo metodus, kuris atskleidžia jų prigimtį, struktūrą, pažinimo galimybes, vietą pažinimo būdų sistemoje, jų tarpusavio santykius. Tačiau vaizduodama knygotyros metodologijos žinių struktūrą A. A. Belovickaja naudoja filosofines kategorijas: visuotina, ypatinga, atskira. Todėl formaliai logine prasme darni knygotyros metodologijos sistema pasirodo kaip tam tikra pažinimo teorija, kita vertus, neapima pagrindinės dalykinės srities, priklausančios konkretaus mokslo metodologijai: principų, metodų ir knygotyros priemonių.

A. A. Grečichinas nagrinėja bendra-mokslinių metodų (sisteminio, tipologinio, modeliavimo, perėjimo nuo *abstraktu* prie *konkretu* ir kt.) pritaikymą tipologiniam knygos pažinimui ir kuria naują (tokiam pažinimui – pagrindinį) tipologinio modeliavimo metodą, kuris yra pateikiamas *kaip atskiros tipo metodų sistema*, t. y. biblioklasifikacija ir bibliosisteminimas. Taigi tyrinė-

tojui kyla originali mintis – sukurti universalų tipologinį knygos modelį, pasižymintį *kūrybinės euristikos galimybėmis*. Toks modelis turėjo tapti svarbia knygos metodologijos dalimi ir statinėje (metodologinis aparatas), ir dinaminėje (metodologinė analizė) jos išraiškose.

Specialus metodologinis V. S. Kreidenkos tyrinėjimas puikiai ekstrapoliuojamas į knygotyros metodologiją (sprendžiant bibliotekininkystės metodologijos klausimus) ir į knygos metodologiją (formuojant metodologinį bibliotekinio pažinimo aparatą). Tyrinėtojas, sistemindamas bibliotekininkystės metodologinį aparatą, kartu tarsi struktūruoja šios disciplinos metodologiją: bendrieji moksliniai metodai, bendrų regionų (bibliotekininkystei artimų mokslų) ir specialūs metodai, atsiradę tyrinėjant bibliotekininkystę.

XX a. paskutinio dešimtmečio teoriniuose ir metodologiniuose tyrinėjimuose dėmesys persikėlė nuo bendrų knygotyrynių klausimų į objekto ir dalyko sritį: konkretios tematikos knygą [30; 80] ir kai kuriuos knyginkystės aspektus [40]. Išsiskiria tik vienas to laikotarpio darbas.

S. P. Omiliančiukas suprato, koks sudėtingas yra *knygotyros dalyko ir objekto esmės pažinimas*, todėl mėgino sukurti *nuosavą metodologiją*, mat tradiciniai mokslo metodai *nepajėgūs iš esmės atsakyti į knygotyros objekto, dalyko, metodo, sudėties ir struktūros klausimus*, t. y. *į esminius metodologinius klausimus*; jis formavo savo metodologinį aparatą (sisteminę-informacinę prieigą, kategorinės analizės metodą, informacinę-tipologinę prieigą,

¹ Plačiau apie tai žr. [41].

semiotinės redukcijos, kvantinį-banginį, tikimybių ir kt. metodus) [60, 14]. Autorius neklydo dėl to, kad, siekiant pažinti teorinius, mokslotyrinius ir filosofinius knygos aspektus, būtina turėti *nuosavą metodologiją* arba atitinkamų metodologinių priemonių rinkinį.

Knygotyrinių metodologijos interpretacijų kritinė analizė ir įvertinimas leido pateikti tokius apibendrinimus:

- knygotyros metodologija dažniausiai laikoma mokymu apie knygos reiškinių pažinimo metodus;
- kaip jos dalykas įvardijami įvairūs aspektai, pusės ir procesai, susiję su bendramokslinių metodų pritaikymu knygotyriniam pažinimui, taip pat su knygotyros metodų kūrimu ir sisteminimu;
- *knygos metodologijos* sąvoka išnagrinėta tik netiesiogiai – per *knygos*

filosofijos, knygos sociologijos, knygos tipologijos, knygos psichologijos, knygotyros filosofijos sąvokas;

- sąvokos *metodologinis knygos pažinimo aparatas* ir *metodologinė knygos analizė* liko visiškai neišplėtotos;
- remiantis analizės duomenimis galima konstatuoti, jog knygotyros metodologija yra tam tikra mokslo žinių apie knygos pažinimo principus, metodus, priemones ir procesus forma (žr. 1 lentelę).

Užsienio knygotyrininkai savo metodologiniuose tyrinėjimuose paprastai nagrinėja arba knygos pažinimo metodus ir su ja susijusius procesus, arba metodologines knygotyros teorijos funkcijas. Pavyzdžiui, bibliografinės knygotyros koncepcijos pradininkas G. F. Debure'as skyrė du knygos pažinimo metodus: jos materialių elementų tyrinėjimus ir rašties kūrinų pažinimą

1 lentelė. Struktūrinė knygotyros metodologijos schema

KNYGOTYROS METODOLOGIJA								
Knygotyros metodologijos teorija			Knygos metodologija			Knygininkystės metodologija		
Knygotyrinio pažinimo teorija	Knygos pažinimo teorija	Knygininkystės pažinimo teorija	Knygos metodologijos teorija	Žinios apie knygos pažinimo principus, metodus ir priemones	Žinios apie knygos pažinimo struktūrą, lygius ir mechanizmą	Su knyga susijusios veiklos pažinimas	Knygos poveikio bei suvokimo pažinimas	Knygos funkcijų pažinimas

[3]. Dar vienas prancūzų bibliotekininkas F. K. Leras antroje savo mokymo kurso dalyje pateikė šešis skyrius, kuriuose buvo nurodyti bendro susipažinimo su knyga būdai, retų knygų atpažinimo būdai, bibliotekinės klasifikacijos bei geriausio knygų panaudojimo metodai [22]. Jo tėvynainis G. Peignot manė, jog metodai yra kriterijus nustatant skirtumą tarp bibliografijos ir bibliologijos, mat pirmajai būdingi aprašymo ir klasifikavimo metodai, o antrajai – susistemintų žmogaus žinių, jų santykių, eiliškumo ir skirstymo analizė [18]. Lenkų bibliografas K. Estreicheris bibliologiją laikė bibliografijos teorija ir aiškinosi santykius tarp įvairių knygotyryninio pažinimo formų, taip pat skirstė ir grupavo kūrinius analizuodamas jų mokslinę vertę [5].

Anglų mokslinės istorinės bibliografijos atstovas T. H. Hornas į bibliografijos metodus įtraukė retų knygų vertinimo, jų klasifikavimo technines priemones ir tikslus jų tyrinėjimo metodus [10].

Bibliotekininkystės koncepcija, kurios pradininkas buvo M. Schrettingeris, kurį laiką karaliavo užsienio knygos moksle, tačiau ne kažin kiek praturtino knygotyros metodologiją. Tyrinėtojas, įtraukęs į mokslo apyvartą sąvoką *bibliotekininkystė*, priskyrė šiai disciplinai viešųjų bibliotekų organizavimo ir valdymo, katalogų ir knygų aprašymo metodus. Tačiau apibrėždamas šią sąvoką jis pažymėjo metodologines disciplinos funkcijas: bibliotekoms sutvarkyti būtinų nuostatų visumą, kuri yra suformuota tvirtą pamatą turinčios sistemos pavidalu ir iškelta kaip svarbiausias principas [23].

Vokiečių mokslininkas K. Dziatzko pripažino šį principą, tačiau šiek tiek pakeitė jo kryptį: bibliotekininkystės sferai jis priskyrė visas pažinimo formas, kurių gali prireikti bibliotekininkui [4]. Jo kolega F. Eichleris dar labiau išplėtė bibliotekininkystės metodologijos ribas, įtraukdamas žinių ne tik apie knygų gamybą, platinimą ir naudojimą, bet ir apie jų poveikį, vaidmenį visuomeniniame bei politiniame gyvenime ir apie to poveikio reguliavimo būdus [78]. Jų tėvynainis A. Harnackas išplėtė šias ribas: siekė pažinti knygą kaip socialinį ir ekonominį reiškinį [9]. Anot J. L. Nemirovskio, tai turėjo *nemažos įtakos vulgariai sociologinei kryptčiai tarybinėje knygotyroje* [58].

Šią apžvalgą būtų galima pratęsti žymių bibliotekininkystės tyrėjų – I. Kirchnerio, G. Leidingerio, F. Milkau, B. Dubė'o, O. Feilio, P. Batlerio ir kt. – darbais. Tačiau iš jų metodologinių nukrypimų sunku suformuluoti kokią nors bibliotekininkystės metodologijos koncepciją, jeigu šią discipliną laikysime ne tyrimo metodų visuma, bet mokslo žinių apie tuos metodus forma.

Regis, tik bibliologinė knygotyros koncepcija iš esmės pakoregavo užsienio knygotyros metodologiją, nors šiam veiksmui daug įtakos turėjo tarybinių knygotyryninkų darbai, pradedant XX a. 3-uoju dešimtmėčiu. Apie tai savo darbuose gana aiškiai kalba šiuolaikinis lenkų tyrėjas K. Migońis, kuris išsamiai išnagrinėjo Europos knygotyros istoriją ir bendras koncepcijas.

Kitų užsienio bibliologų metodologinės pažiūros akivaizdžiai atskleidžia siekį įveikti metodiškumo trauką ir pereiti į knygos

mokslo metodologijos lygmenį, nors bendro jos suvokimo vis dėlto nėra: vieniems ji – pagrindinis knygotyros metodas, kitiems – bendroji knygos mokslo teorija, tretiems – knygos pažinimo teorija ir t. t.

Vokiečių bibliologas S. Rice'as, savo straipsnyje „Knygotyra“ nagrinėdamas knygotyros vaidmenį ir funkcijas visuomeninės komunikacijos procese bei jos pažinimo objektu laikydamas knygų gamybos, platinimo ir naudojimo socialines sąlygas, konstatuoja, kad ji tyrinėja knygos (kaip visuomeninės komunikacijos priemonės) genezę ir ypatybes, drauge interpretuoja artimų mokslų metodus – literatūrologijos, kultūros bei mokslo istorijos, bibliotekininkystės, ekonomikos, psichologijos, sociologijos, informacijos ir komunikacijos mokslų ir kt. [15, 357–358].

Vengrų knygotyrininkas M. Kovácsas metodologines funkcijas priskiria knygotyros teorijai. Mokslininko nuomone, pagrindinis bibliologijos klausimas – tyrinėti visuomeninius knygos ir skaitymo poreikius, knygos, bibliotekų ir skaitymo vaidmenį, todėl jis grindžia istorinę-socialinę knygos koncepciją ir savo teorijos pritaikymą sprendžiant tyrimų uždavinius, taip pat metodologinius bibliotekų teorijos pažinimo aspektus [12].

P. Otlet sąvoką *bibliologijos metodologija* aiškina pasitelkęs *funkcijų ir operacijų teorijos* sąvoką. Knygos mokslą jis konstruoja iš trijų dalių (teorinės, aprašomosios ir taikomosios) ir paskutinei priskiria bibliotechniką. Mokslininkas, išskirdamas dvi knygotyros raidos fazes, pirmai knygos mokslo fazei

(bibliografijai) priskiria aprašomąją metodologiją, o antroje raidos fazėje, jo nuomone, knygotyra nustato principus, dėsnius ir teorijas (bibliologiją), kurių pagrindu gaunamos praktinės taisyklės ir plėtojasi bibliotechnika. Tokiu būdu suformuoti mokslai turėtų aprėpti visus knygos aspektus. Čia pat būtų įtraukta knygos funkcijų bei visų operacijų su ja teorija, o tai lemtų naujų intelektualios veiklos priemonių atsiradimą [61, 12–13; 17].

Žymus buvusios Čekoslovakijos knygotyrininkas L. Živný, tyrinėdamas bendrąją bibliologiją kaip bibliofilosofiją, pažymėjo, jog šis mokslas yra grynai teorinis ir naudojasi visuma tokių duomenų apie knygą, kurie leidžia suformuluoti knygos reiškiniams bendrus abstrakčius principus, taisykles. Jo metodas – indukcinis, būdingas visoms bibliologijos šakoms taip pat, kaip ir kitiems mokslams. Pagal šią metodologiją knygos dėsningumus tyrinėja bibliosociologija ir bibliopsichologija, nes vidinė knygų vertė (bibliologinė anatomija), pobūdis ir poveikis skaitytojui turi didelę reikšmę [26; 27].

Rumunų bibliologas M. Tomesku aiškino bibliologiją kaip mokslą ir praktiką, susijusius su knyga, jos dvasiniu ir materialiu egzistavimu visuomenėje, o jos disciplinomis vadino keturis mokslus: bendrąją bibliologiją, arba bibliologijos teoriją, kuri nagrinėja bendrus mokslo klausimus ir kuria bibliologijos santykių su kitais mokslais pažinimo metodologiją; bibliotekininkystę; bibliografiją ir knygos mokslą, tyrinėjantį knygos funkcijas ir istoriją [24].

Lenkų knygotyriminkas M. Rulikowskis savo bibliologijos teorijai pagrįsti suformulavo keletą teiginių apie bibliologijos reiškinių priežasčių ir jų pasekmių kultūrai pažinimą, apie nuosavo bibliologijos metodo, paremto istoriniu ir sociologiniu metodais, kūrimą [21]. K. Migońis išskiria dar du lenkų knygotyriminkus – J. Muszkowskį ir K. Głombowskį, kurie aprėpė beveik visą disciplinos problematiką, siekė sukurti bendrą knygotyros teoriją ir metodologiją. Tačiau jiems nebuvo lemta tai padaryti: J. Muszkowski nespėjo baigti savo fundamentalaus veikalo apie knygos sociologiją [16], o K. Głombowski savo teoriniuose ir metodologiniuose tyrimuose iš esmės tiesiog formavo ir grindė funkcinę knygos mokslo koncepciją [8].

Pats K. Migońis taip pat pamėgino apsvaistinti *knygotyros metodologijos* sąvoką. Prieš apžvelgdamas knygotyriminkų laimėjimus jis konstatuoja: *Disciplinos teorija ir metodologija formavosi palaipsniui nuo XIX a.; jos raidos rezultatas – funkcinis knygos mokslas*.

Funkcinė knygotyros koncepcija, be abejonės, yra lenkų tyrinėtojų pasiekimas, kurio pagrindas buvo analogiška tarybinių knygotyriminkų koncepcija. Tačiau tai – labai siaura knygotyros metodologijos sritis, tik jos metodų posistemis, naudojamas funkciniam knygos aspektams pažinti. Todėl funkcinį požiūrį vargu ar galima laikyti knygotyros metodologijos *metodologine direktyva*. Vis dėlto K. Migońis, kitaip negu jo pirmtakai (tarybiniai ir lenkų mokslininkai), daugiau dėmesio skiria būtent metodologiniams knygotyros klausimams, mat puikiai suvokia,

kad jų neišsprendus neįmanoma formuoti knygotyros žinių modelio. *Knygotyros metodologijai*, – pažymi mokslininkas, – *teorinėje literatūroje buvo skiriama mažai dėmesio, bent jau daug mažiau negu tyrimų srities paskirstymui ir nesuskaiciuojamiems bandymams apibrėžti jos (metodologijos) kategorijas*. Kaip taikliai pažymėjo K. Migońis, knygotyros metodologijos klausimas būdavo iškeliamas dažniausiai tik tam tikrų mokslo sričių atžvilgiu arba siekiant pagrįsti kurią nors konkrečią tyrimo procedūrą. *Kitaip tariant, daugiau rašė ne apie metodologiją, bet apie tyrimo metodiką. Knygotyros teoretikai paprastai nesuvokė integruojančio bendros metodologijos vaidmens* [54, 58, 90]. Šį vaidmenį mokslininkas skiria funkciniam metodui – vargu ar galima su tuo sutikti.

Vis dėlto K. Migońis visiškai teisingai nurodė metodologijos žinių svarbą knygos mokslui. Jis rašė: *Metodologinis įsisavinimas yra būtinas knygotyrai dar ir dėl to, kad joje dažnai trūksta ryškių ribų tarp mokslo ir praktikos. Ignoruojant mokslo metodus ir be jokios metodologinės koncepcijos kaupiant faktus, knygotyriminiai darbai neretai tampa tiesiog aprašomaisiais <...>. Knygos mokslo metodologija dažnai nukenčia dėl to, kad mokslinio pažinimo metodai yra sutapatinami su praktinės veiklos principais, metodika ir technika. Dėl to mokslas nebegali atlikti savo uždavinių: atskleisti bendrų dėsningumų, numatyti ateities, ruošti dirvos praktikai* [54, 91]. K. Migońis, pelnytai iškėlęs metodologinių žinių svarbą knygotyrai, vis dėlto nesuteikė joms atitinkamos vietos savo knygos mokslo sistemoje. Sutapatinus knygotyros

metodologiją su funkcine prieiga, jos reikšmė iš tiesų susiaurėja iki knygos reiškinių pažinimo metodo, o tai yra esminė klaida.

Taigi, knygotyrynių metodologijos interpretacijų analizė patvirtino, kad būtina formuoti knygotyros metodologijos žinių sistemą, o pirmiausia – knygos metodologiją kaip pagrindinį veiksnį kuriant knygotyros metodologiją.

Tačiau sukurti knygos metodologiją kaip žinių sistemą nėra savitiksli, mat metodologija egzistuoja moksle *ne tam, kad metodologinis potencialas vis didėtų, bet tam, kad būtų galima efektyviai jį naudoti* [70]. Todėl kuriant tokią sistemą pirmiausia reikia suformuoti metodologinį aparatą ir knygos metodologinės analizės modelį.

KNYGOS METODOLOGIJOS MOKSLO STATUSAS

Kaip ir bet kuri kita mokslo disciplina, knygos metodologija turi savo sąvokų sistemą: *mokslinio knygos pažinimo metodas, metodologinis knygos pažinimo aparatas, metodologinė knygos analizė, knygos pažinimo principai, knygos pažinimo priemonės, pažintinio proceso struktūra, pažinimo lygmenys, metodologinės analizės mechanizmas, būdas, prieiga, priemonė, operacija* ir t. t. Kadangi šių sąvokų sistema nepriskirta jokiai knygotyros disciplinai, tai laikytina pirmuoju knygos metodologijos kaip mokslo formavimosi požymiu.

Teiginys *metodologija – tai mokymas apie pažinimo metodus* leidžia daryti tokią išvadą: knygos metodologija – mokymas apie knygos pažinimo metodus (principai

ir priemonės tėra veiksniai, užtikrinantys metodą). Taigi knygos pažinimo metodai – tai knygos metodologijos objektas. Tačiau metodas yra nekonstantinis reiškinys, pasireiškiantis tik pažinimo procese, t. y. visur ir kartu niekur – tyrinėtojo sąmonėje. Todėl jis neturi aiškios vietos pažinimo struktūroje. Jis – žmogaus mąstymo išvestinė, išreikšta veiksmų, operacijų, priemonių sistema. Struktūros požiūriu metodas gali būti aprašytas, o funkciškai jis yra veiksmas. Vadinas, mokslo metodo prigimtis – veikimo, esmė – euristinė, funkcijos – organizavimo ir skatinimo. Tuo remiantis galima suformuluoti kitą jo apibrėžimą: sąmoninga tyrinėtojo veikla pažinimo metu judant link tikslo.

Konkrečių mokslų metodai paprastai gaunami adaptuojant bendruosius mokslinius metodus pagal mokslo objekto specifiką ir sisteminami pagal metodologinį aparatą. Šie procesai, metodų teorijos formavimas, jų santykis su pažinimo dalyku, priemonėmis, lygmenimis, tikslu – tai sudaro knygos metodologijos dalyką.

Knyga, kaip teorinis-gnoseologinis reiškinys ir psichinės-protinės veiklos rezultatas, įkūnytas daikto pavidalu, turi atitinkamas savo pažinimo pakopas (žr. 2 lentelę). Apie ją gautos žinios sudaro dvi pagrindines sistemas: fundamentalią ir taikomąją (žr. 3 lentelę). Pirmoji apima žinias apie sudėtingesnius ir reikšmingesnius knygos aspektus bei reiškinius; antroji – žinias apie procesus, susijusius su knyga (knygininkystę)².

² Plačiau apie tai žr. [42].

KNYGOS GNOSEOLOGIJA													
Knygos kaip pažinimo priemonės pažinimas					Knygos kaip pažinimo dalyko pažinimas				Knygos kaip veiklos objekto pažinimas				
Buitinis	Mokslinis	Filosofinis	Hermeneutinis	Fenomenologinis	Sudėtis	Struktūra	Turinys	Funkcijos	Leidimas	Aprašymas	Platinimas	Realizavimas	Naudojimas

KNYGOTYRA																			
Fundamentalios disciplinos							Taikomosios disciplinos												
Ekstra-knyginės			Inter-knyginės		Intra-knyginės		Epiknyginės		Egzoknyginės			Amfiknyginės							
Knygos istorija	Knygos teorija	Knygos metodologija	Knygos tipologija	Knygos sociologija	Knygos psichologija	Redagavimo teorija	Knygos kultūra	Knygos menas	Bibliografistika	Bibliotekininkystė	Skaitotyra	Knygos ekonomika	Knygų prekybos teorija	Knygos statistika	Knygos teisė	Bibliofilija	Bibliomanija	Bibliotafija	Knygos ženklų teorija

mą sistema (metodologinė analizė). Knygos metodologijos sudėtis – knygos metodologijos kaip žinių formos ir knygos metodologijos kaip pažinimo formos vienovė.

21

chologija), kurios ne tik pasižymi pažintinėmis galimybėmis, bet ir turi savo metodologinį aparatą.

Tarp pirmos grupės disciplinų ir knygos metodologijos yra nusistovėjęs ribos, kurias lemia dalykinė-tikslinė ir struktūrinė-funkcinė specifika: knygos metodologija suteikia joms pažintinį aparatą, o iš jų gauna įvairių žinių apie knygą.

Su knygos sociologija ją sieja bendra (filosofinė) kilmė. Pirmoji turi savo metodus ir priemones, tačiau kartu ji – tik žinių apie socialinius knygos aspektus ir reiškinius sistema³; ji *perlydo* bendrus sociologijos metodus, mat dėl dalyko specifikos yra sudėtinga naudotis kitų mokslų metodais. Knygos sociologijoje žinios ir pažinimas egzistuoja kaip vienis (kadangi metodologinės žinios apie knygą nėra susistemintos). Sociologijos metodai nenumato pačios knygos socialinių pusių, aspektų ir reiškinių pažinimo, todėl knygos sociologija negali išsiversti be knygos metodologijos, o pastaroji, sprendama savo socialines problemas, – be pirmosios.

Analogiškai santykiai sieja knygos metodologiją su knygos tipologija (taip pat su knygos psichologija). Be to, juos sunkina dar ir tai, kad dauguma knygos tipologijos apibrėžimų aiškinama pasitelkus daiktų ir reiškinių išskaidymo bei grupavimo metodą. Objektiviai žiūrint, tipologija tėra žinių apie dalykų ir reiškinių tipus, rūšis, klases forma; šio metodo funkcijos atliekamos klasifikuojant, sisteminant ir tipizuojant –

tai yra sudedamosios tipologinio metodo dalys, o pats metodas – mokslo metodologijos dalykas. Todėl šių dviejų disciplinų susikirtimo ribas lemia metodologinis aparatas (knygos tipologijoje) ir žinių apie metodologinių veiksnių tipus, rūšis ir klases visuma (knygos metodologijoje).

Ypač sudėtinga nustatyti santykį tarp knygos metodologijos ir knygininkystės metodologijos: jų tikslai, objektai, dalykai, funkcijos, uždaviniai iš esmės sutampa. Skirtumą sudaro knygos ir knygininkystės kaip metodologinės analizės dalykų specifika, o tai reiškia, jog skiriasi ir pažinimo veiksniai bei pažinimo procesai. Vis dėlto ribos tarp jų nėra tiek griežtos, kad viena jų negalėtų naudotis kitos metodologiniu arsenalu.

Apskritai knygos metodologija nesusitampa su jokia knygotyros disciplina, yra gana aiškiai nuo jų atribota bei funkciškai su jomis sąveikauja.

Taigi knygos metodologija turi savo sąvokų sistemą, savo objektą, dalyką, struktūrą ir sudėtį, savo vietą tarp kitų disciplinų ir aiškias ribas. Visa tai rodo, kad knygos moksle formuojasi nauja disciplina, kuri atliks lemtingą vaidmenį gaunant naujų žinių apie knygą, formuojant knygos teoriją ir plėtojant bendrąją knygotyrą.

METODOLOGINIS KNYGOS PAŽINIMO APARATAS

Šis aparatas – tarpusavyje ir su pažinimo lygmenimis susietų knygos pažinimo principų, metodų ir priemonių sistema. Pažinimo

³ Plačiau apie tai žr. [42].

principai, kaip vadovaujanti idėja arba pažintinė taisyklė, nurodo pažinimo proceso kryptis, pobūdį, lygmenis ir metodus. Pagal pažinimo lygmenis galima išskirti tokius principus:

1) empirinio lygmens:

- stebėjimo principas – vizualiai tyrinėjant knygą, iš visų stebimų faktų reikia išskirti naujus arba dar nepakankamai ištirtus;
- atkartojo principas – būtina atrinkti tiksliai sąvokas, fiksuojančias stebėjimo reiškinius ir pagrindžiančias pradinius teiginius (kurie remiasi tais faktais); būtina nustatyti fiksuojamų faktų vietą tarp kitų ir jų prigimtį;
- vientisumo principas – būtina atskleisti ryšius tarp fiksuojamų faktų ir tų, kurie jau egzistuoja knygos moksle, taip pat vidinius knygos ryšius ir santykius bei jų stabilumą;

2) teorinio lygmens:

- loginės determinacijos principas – būtina atskleisti knygos turinio elementus, jų tarpusavio ryšius ir santykius; reikia sukurti knygos turinį sudarančių sąvokų, prasmų, idėjų bei jį sustiprinančių veiksnių (pastabos, komentarai, iliustracijos ir pan.) sistemą;
- sistemiškumo principas – kiekvienas knygos elementas, pusė, aspektas ir reiškinys turi būti nagrinėjami kaip vienos sistemos dalis, atsižvelgiant į jos dėsningumus; galimi du pažinimo aspektai: knygos kaip sistemos ir

knygininkystės kaip terpės, kurioje knyga egzistuoja;

- funkcionalumo principas – būtina ištirti funkcinis ryšius tarp vidinių knygos elementų, funkcinių jos turinio potencialą ir knygos funkcionalumą visuomenėje (knygos poveikį visuomenei ir visuomenės – knygai); kaip pagalbiniai naudojami šie principai: objektyvizacijos, socialumo, veikimo;
- istoriškumo principas – būtina atkurti knygos ir jos elementų istorinės raidos procesą, kompleksiskai pažinti knygą kaip istorinį reiškinį, atsižvelgiant į vienovę ir abipusę sąlygotumą su teorinėmis žiniomis apie knygą.

Išvardyti principai sudaro tokią sistemą, kuri atspindi knygos kaip sistemos svarbiausių pusių, aspektų ir reiškinių pažinimą ir lemia mokslo žinių apie knygą sistemos formavimą.

Tačiau pažinimo principai – tik pradinis veiksnys sudarant metodologinį knygos pažinimo aparatą, mat svarbiausias komponentas yra metodai. Visi pažinimo metodai pagal savo prigimtį, esmę ir funkcijas turi šį tą bendra, tačiau skiriasi jų prieiga ir veikimo pobūdis, kuriuos nustato pažinimo dalykas. Skirtingų mokslų dalykai turi nemažai bendrumų ir jiems pažinti yra naudojami tie patys metodai, adaptuoti pagal specifines dalyko savybes ir charakteristikas. Todėl knygotyra neturi jokių ypatingų, tik jai būdingų metodų.

Bendros mokslinio pažinimo formos (stebėjimas, aprašymas ir aiškinimas) nu-

rodo du mokslinio pažinimo lygmenis – empirinį ir teorinį. Atrinkamai skirstomi ir moksliniai metodai. Naudojami šie empirinio knygos pažinimo lygmens metodai: vizualioji patikra (išorinių knygos savybių), atkartojimas sąvokų pavidalu (atrenkamos sąvokos, fiksuojančios stebėjimo faktus, sudaromi protokoliniai sakiniai, atliekamas tam tikras sąvokų sisteminimas), empirinis aiškinimas (aiškinami priežastiniai ryšiai ir santykiai tarp psichinių knygos reiškinių; nustatomas faktų tikrumas, jie sisteminami; aiškinamos funkcinės knygos raiškos, iškeliamos mokslo hipotezės ir formuluojami empiriniai knygos dėsniai).

Empirinio knygos aiškinimo metodui yra numatyti trys pagalbiniai: formalusis loginis (apibrėžia tekstines sąvokų išraiškas ir aiškina, kaip sąvoka atsispindi žmogaus sąmonėje ir ką jam reiškia), socialusis loginis (nustato, kokių mastu knyga, jos turinys ir funkcijos transformuojasi į žmogiškuosius veiksnius; kokie jos poveikio visuomenei rezultatai, kas yra knyga kaip socialinis reiškinys) ir kauzalinis implicitinis (aiškina priežasties ir pasekmės ryšius, santykius tarp knygos faktų ir psichinių reiškinių).

Teoriniu lygmeniu knyga tiriama kaip sisteminis struktūrinis ženklų ir turinio funkcinis darinys, kurio elementus, puses, aspektus, reiškinius (kaip ir pačią knygą su visuomene) sieja sudėtingi tarpusavio ryšiai ir santykiai. Pažinimo dalykas yra idealūs knygos reiškiniai, jų reikšmės, struktūra, turinys ir funkcijos.

Teorinių metodų sistemą papildo empiriniai metodai, nes materialūs, psichiniai

ir idealūs knygos reiškiniai yra glaudžiai susiję. Naudojami tokie šio knygos pažinimo lygmens metodai:

- formalusis loginis – tyrinėjamas knygos turinys, nustatomos loginės sąsajos tarp sąvokų, prasmų, idėjų, tarp literatūros kūrinio ir jį *sustiprinančių* turinio elementų; numatoma knygos turinio įtaka jos *elgesiui* visuomenėje, knyga susiejama su skaitytoju. Šis metodas yra diferencijuotas į loginį prasminių (turinį išreiškančių ženklų, taip pat jais pažymėtų sąvokų, prasmų ir idėjų pažinimas) ir loginį mąstymo (nustato ryšius tarp literatūros kūrinio turinio elementų – žodžių, sąvokų, prasmų, idėjų; tarp knygos turinio elementų – literatūros kūrinio, informacinio aparato, grafikos, iliustracijų ir t. t.; tarp knygos ir visuomenės);
- sisteminis – knyga tyrinėjama kaip materialios, psichinės, socialinės ir idealios sistemų vienvė. Metodas diferencijuotas į loginį sisteminį (atskleidžia loginę knygos prigimtį, jos elementų sistemiskumą, ryšius tarp jos dalių, jos vienvė ir pilnatvę), formalųjį sisteminį (nustato knygos tipų ir rūšių hierarchiją knygų sistemoje, taip pat – ar struktūriniai turinio elementai pakankamai išsamiai išreiškia tam tikrą knygos tipą; atskleidžia jų invariantiškumą); materialųjį sisteminį (išskiria komponentus, kurie sudaro knygos materialiąją pusę, nustato ryšius tarp jų bei tarp konstrukcinių-struktūrinių ir turinio funkcinių elementų); veiklos sisteminį (knygos pažinimas jos kūrėjo psichinės mąstymo veiklos kon-

tekste, taip pat jos gamybos, saugojimo, apskaitos, aprašymo, platinimo ir kitų veiklų kontekste);

- funkcinis – knygos kaip funkcinės sistemos ir jos funkcionavimo visuomenėje, jos ryšių su socialine terpe pažinimas; knygos funkcionavimo dėsningumą pažinimas ir funkcinės teorijos kūrimas. Metodas diferencijuotas į struktūrinę analizę (knygos vidinės sandaros pažinimas jos funkcijų atžvilgiu); funkcinę analizę (atskleidžia knygos funkcinės sistemos išorinius aspektus bei dinamišius jos pokyčių ir raidos ypatumus); funkcinį modeliavimą (kuria koncepcinį funkcinių knygos reiškinių ir jos egzistavimo terpės modelį, atvirkštinio ryšio sistemoje *knyga–žmogus* bei knygos poveikio ir suvokimo procesų modelį);
- sociologinis – socialinių knygos funkcionavimo visuomenėje aspektų, socialinių ypatumų ir pačios knygos bei jos funkcijų pažinimas; nustatoma tikroji knygos kaip socialinio reiškinio vertė tarp kitų socialinių sistemų, jos vaidmuo visuomeniniuose procesuose. Metodas diferencijuotas į formalųjį sociologinį (socialiniai knygos aspektai aiškinami pasitelkus sociologinių tyrimų rezultatus) ir konkretų sociologinį (sociologijos metodai – sociologinis stebėjimas ir sociologinis aiškinimas – taikomi tyrinėjant knygos funkcionavimą visuomenėje);
- istorinis – knyga tyrinėjama genetiniu, ontologiniu ir gnoseologiniu požiūriu. Metodas diferencijuotas į genetinį (kny-

gos kilmės, jos atsiradimo ir raidos pažinimas), periodizavimo (atkleidžia knygos raidos laikinę seką); struktūrinį istorinį (nagrinėja knygos kaip besiplėtojančios sistemos funkcijas ir sandarą – diachroninis ir sinchroninis metodai), istorinį lyginamąjį (tyrinėja keleto nacionalinių knygų istoriją ir bendrą knygos istoriją, vienu knygos sistemų poveikį kitoms, tarpusavio ryšių atsiradimą), istorinį tipologinį (nustato istorinius knygų tipus ir rūšis, klasifikuoja istorinius knygos aspektus bei reiškinius).

Taigi knygos pažinimo teorinio lygmens metodai nėra uždara sistema, esanti virš empirinės. Būdami glaudžiai susiję ne tik tarpusavyje, bet ir su empiriniais metodais, jie persmelkia ir papildo vieni kitus pažinimo procese.

Knygos kaip teorinio gnoseologinio reiškinio ir knygotybinės kategorijos pažinimas neapsiriboja vien teoriniu lygmeniu. Esama tokių pažinimo aspektų: ontologija (aiškina knygos prigimtį, esmę ir būtį), gnoseologija (tyrinėja knygą kaip reiškinį, fenomeną, kaip pasaulio pažinimo priemonę), aksiologija (nagrinėja knygą kaip bendrų žmoniškųjų vertybių kūrimo ir transliteravimo priemonę laiko ir erdvės atžvilgiu; nustato būtent knygos vertybes, jų prigimtį ir santykį su kitomis vertybėmis). Šitaip knygos pažinimas pasiekia filosofinį lygmenį.

Šiame lygmenyje knygos pažinimo principais tampa, viena vertus, filosofiniai dėsniai ir kategorijos, kita vertus – meditacijos principas (tik susikaupimas ir gilūs apmąstymai leidžia formuluoti filosofinius teiginius apie

knygą). Pirmu atveju dauguma filosofinių teiginių yra logiškai apmąstomi ir racionaliai pagrindžiami, o jų metodai artimi bendramoksliniams. Kitu atveju protas susiduria su tokiais klausimais, kuriuos jis gali svarstyti tik pakilęs virš patyrimo sferos, t. y. į filosofinį knygos pažinimo lygmenį. Filosofiniai metodai yra diferencijuoti į gana artimus moksliniams (jais gautus teiginius galima įrodyti ir pagrįsti) ir nutolusius nuo mokslinių (jais gautų teiginių neįmanoma įrodyti ir pagrįsti).

Pirmai grupei priklauso: mokslo teiginių ekstrapoliacijos į filosofinę knygos sferą metodas (pripažįstama, jog patirtimi pagrįsti teiginiai galioja ir filosofiniams reiškiniams, susijusiems su moksliniais); apriorinis metodas (tyrinėjamos tokios žinios, kurios pagal daiktų logiką yra pirmesnės už patirtį ir be kurių pastaroji yra neįmanoma); aksiominis metodas (išskiriami akivaizdžiai teisingi teiginiai); dedukcijos metodas apriorinių ir aksiominių teiginių pagrindu (gaunamos išvados – ne tautologija, bet naujos žinios).

Antrai metodų grupei priskiriami: intuityvusis metodas (knygos esmė stebima tiesiogiai *gryna* sąmone, laisva nuo viso to, kas yra empiriška); ekstazinis metodas (tam tikri teiginiai suformuluojami įkvėpimo, susižavėjimo, ekstazės būsenų apimto tyrėjo, kuris atsидuria už įprasto žmogiškojo būvio lauko ir pralenkdamas patirtį atranda, jo manymu, teisingus teiginius, esančius virš empiriškumo); iracionalusis metodas (atradingai, paremti religiniais sakraliniais teiginiais ir mistiniu susijungimu su pasauliu,

esančiu virš empirinio, ir pirmiausia – su dievybe ir jos apsireiškimais).

Filosofiniam knygos pažinimui ypač svarbus aksiologinis metodas, kuriuo gautami vertinamieji teiginiai apie knygą, nustatomas objektyvaus knygos vertybių egzistavimo faktas.

Moksliniai knygos pažinimo metodai kaip metodologinio aparato dedamosios yra ne šiaip rinkinys, bet sisteminis darinys, kurį lemia, viena vertus, pažinimo principų sistema, kita vertus – knygos elementų, pusių, aspektų ir reiškinių sistema, kuriai pažinti šie metodai yra skirti. Tačiau jų veiksmingumą gali užtikrinti tik integracija su knygos pažinimo priemonėmis.

Egzistuojantys (taip pat ir specialiai sukurti) daiktai ir reiškiniai (taip pat ir gamtos) tampa pažinimo priemonėmis tik kokio nors tikslo, teleologinio apibrėžimo atžvilgiu [73]. Tačiau priemonė, susieta su tikslu, tėra numatoma (tikslinė) priemonė. Autentiška ji tampa tik pažinimo metu sąveikaudama su metodu.

Visos mokslinio pažinimo priemonės suskirstytos į tris grupes: 1) specialiai sukurtos konkrečiam tikslui; 2) gamybos reikmenys, sukurti kitiems tikslams, tačiau naudojami kaip pažinimo priemonės; 3) aplinkinio pasaulio daiktai ir reiškiniai, naudojami siekiant pažinimo tikslą. Daugiau niekas (nei žmogaus veikla, nei tos veiklos būdai, nei pats žmogus) negali būti siejama su *priemonės* kategorija, mat tokiu atveju nebūtų to, kas išreikštų veiksmą, metodą ir tikslą.

Tik metodas nustato, kiek priemonė yra adekvati tikslui, todėl priemonė būtinai

derinama su metodu. Siekiamą rezultatą gali garantuoti tik visiška tikslo, metodo ir priemonės atitiktis. Pažinimo procese jie integruojasi; be šito proceso nėra nei metodo, nei priemonės, o tikslas – tik *negyva vi-suotinybė* (G. Hegelis). Mokslinio pažinimo priemonės – tai daiktai ir reiškiniai, įtraukti į pažinimo procesą ir suderinti su pažinimo metodu, dalyku bei tikslu.

Specialių knygos pažinimo priemonių nėra, nes metodas ir tikslas tarpininkauja visiems metrinės, techninės, bibliologinės, psichinės ir kitokių eilių daiktams bei reiškiniams, kurie buvo hipotetiškai priskirti prie knygos pažinimo priemonių.

Empirinio lygmens pažinimo priemonėmis tampa žmogaus jutimų organai (išorinės priemonės – fizinių, vidinės – psichinių jutimų), pasitelkiamos ir techninės priemonės (liniuotė, svarstyklės, skriestuvai, rašiklis, popierius ir t. t.), taip pat žodžiai, skaičiai, simboliai ir ženklai. Teoriniame lygmenyje greta jutimo organų psichika ir protas naudojami tokiais priemonėmis kaip principai, hipotezės, dėsniai, modeliai, teorijos (galimos ir techninės priemonės – taikant sociologinę ir istorinę metodus). Filosofinio lygmens knygos pažinimo priemonėmis tampa iš pasaulėžiūros kylančios prielaidos, intuicija, spėjimai, įkvėpimas, numatymas, nušvitimas, euristiniai veiksniai.

Tyrinėtojas privalo ne apsiginkluoti daugybe įvairių pažinimo priemonių, bet iš jų gausos atsirinkti tik tai, kurios labiausiai atitinka tikslą, metodą ir pažinimo dalyką.

Apskritai metodologinis knygos pažinimo aparatas – tai ne šiaip pažintinių veiks-

nių visuma, bet tokia sistema, kurioje principai, metodai ir knygos pažinimo priemonės yra suderinti tarpusavyje (taip pat su tikslu, dalyku ir lygmeniu) hierarchijos, struktūros ir funkcijų atžvilgiu (žr. 1 lentelę).

METODOLOGINĖ KNYGOS ANALIZĖ

Metodologinės analizės sąvoka yra aiškinama remiantis metodologijos mokslo koncepcijos specifika (kaip teorinis mokslo žinių apie mokslo dalyką įprasminimas, kaip konkrečių mokslo žinių sistemos formavimas, kaip mokslinio pažinimo metodų pažinimas ir t. t.). Mūsų knygos metodologijos koncepcija (žinių apie pažinimo principus, metodus, priemones ir procesus sistema) leidžia kalbėti apie metodologinę analizę kaip apie pažinimo procesą, kuris apima ne tik pažinimo veiksmus, bet ir sudėtingesnius knygos aspektus, puses bei reiškinius. Šis ryšys atskleidžia skirtumą tarp metodologinės knygos analizės (apimančios ne tik mokslo kategorijas – *dalykas, tikslas, rezultatas*, ir pažintinius veiksmus – *principai, metodai, priemonės*, bet ir operacinius – *pažinimo lygmuo, struktūra, mechanizmas*) ir mokslinės knygos analizės (suformuluojama problema, analizuojama faktinė medžiaga, iškeliami hipotezė, kuriama mokslo teorija, tikrinami mokslo rezultatai). Mokslinės analizės struktūra atitinka klausimą: ką reikia daryti, kad būtų gautos mokslo žinios apie knygą? O metodologinės – kaip reikia tai daryti? Pastarąją sudaro trys procedūros: konstruojamas pažinimo procesas, paren-giamas ir įtraukiamas metodologinis aparatas bei gaunama žinių apie knygą.

Metodologinė knygos analizė – nelygu, koks pažinimo lygmuo, atitinka tokius modelius:

- a) empirinis lygmuo: apžiūra (išskiriami, apmąstomi ir atrenkami faktai), atkartinimas (parenkamos sąvokos, sudaromi protokoliniai sakiniai, apdorojami kai kurie faktai), aiškinimas (sisteminami ir apibendrinami faktai, formuojama mokslo hipotezės, principai ir empiriniai dėsniai);
- b) teorinis lygmuo: analizė (išvardijami knygos elementai, apmąstoma jų specifika, struktūra, turinys, savybės; atskleidžiami bruožai – mintyse vienis išskaidomas į dalis), sintezė (nustatomi vienareikšmiai-vienareikšmiai ryšiai tarp analizės metu išskirtų elementų porų – mintyse sujungiamos išskaidytos dalys ir ryšiai tarp jų, tačiau dar neintegruojant į sistemą), sisteminė analizė (nustatomi vienareikšmiai-daugiareikšmiai ryšiai, t. y. vieno elemento su keletu arba su visais vienareikšmiais ryšiais, bei daugiareikšmiai-daugiareikšmiai ryšiai, t. y. visų elemen-
- tų su visais ryšiais – integruotos sistemos pavidalu atkartojama knygos elementų, jų ryšių sistema), funkcinė analizė (atkartojama visų knygos elementų sąveika, taip pat tarp knygos ir visuomenės, kurioje ji funkcionuoja);
- c) filosofinis lygmuo: ontologija (apibrėžiama knygos prigimtis, esmė ir socialinė būtis); gnoseologija (atskleidžiamos pažintinės knygos galimybės); aksiologija (nustatomos knygos vertybės, jų prigimtis ir vieta tarp kitų vertybių);
- d) fenomenologinis lygmuo: *užčiuopiamos* paslėptos žmogaus būties prasmės, užfiksuotos knygoje; pasitelkus tam tikrą iracionalumą, *įsigyvenama* į pažinimo dalyką (hermeneutinė analizė); intuityviai perprantami tie simboliai, kuriais knygos tekste pasireiškia transcendentinė sfera; knyga tyrinėjama be jokių prielaidų, tik *užčiuopiant* tai, kas akivaizdu ir gaunant tokių žinių, kurios sutampa su absoliučia transcendentine refleksija, su bendra savimone (fenomenologinė analizė).

4 lentelė. Metodologinio knygos pažinimo aparato sistema

Pažinimo lygmuo	Pažinimo principas	Pažinimo metodas	Pažinimo priemonė
1	2	3	4
Empirinis	Stebėjimas	Vizualaus tyrimo	Jutimų (fizinį ir psichinį) organai
	Atkartinimas	Faktų atkartinimo sąvokų pavidalu	Techninės priemonės
	Vientisumas	Empirinio aiškinimo: kauzalinis eksplikatyvusis bihevioristinis introspektyvusis	Loginiai teiginiai

1	2	3	4
Teorinis	Loginė determinacija	Formalusis loginis: loginis prasminis loginis mąstymo	Žinojimas iš prielaidų
	Sistemiškumas	Sisteminis: loginis sisteminis formalus sisteminis materialusis sisteminis veiklos sisteminis	Mokslo principai Kategorijos
	Funkcionalumas: socialumas objektyvizacija	Funkcinis: struktūrinė analizė funkcinė analizė funkcinis modeliavimas Sociologinis: formalusis sociologinis konkretusis sociologinis	Hipotezės Dėsniai Teorijos
	Istorizmas	Istorinis: evoliucinis istorinis lyginamasis istorinis konkretusis istorinis struktūrinis istorinis diachroninis genetinis istorinis tipologinis loginis tipologinis	Modeliai Techninės priemonės Technologinės priemonės
Filosofinis	Racionalumas Logiškumas Pagrindimas Ontologija Pažinimas Vertinimas Intuityvumas Iracionalumas	Mokslo teiginių ekstrapoliacijos į filosofinę sferą Apriorinis Aksiominis Dedukcija apriorinių ir aksiominių teiginių pagrindų Intuityvusis Ekstazinis Iracionalusis Aksiologinis Perėjimas nuo <i>abstraktu</i> prie <i>konkretu</i> Dialektinis	Iš pasaulėžiūros kylančios prielaidos Mokslo žinios Intuicija Spėjimai Įkvėpimas Euristika Meditacija
Fenomeno- loginis	Trascendentiškumas Savęs vertinimas Subjektyvumas Universalumas Reproduktyvumas	Fenomenologinė redukcija Fenomenologinė analizė	Intuicija Savimonė Numatymas Nušvitimas

Atitinkamai knygos metodologinės analizės struktūra (pažinimo judėjimo lygmenų schema) gali būti bendra (nulemta bendrų tikslų) ir specialioji (nulemta dalyko specifikos). Empirinio lygmens analizės struktūrai yra būdingos trys stadijos: pradinė (išoriškai tyrinėjama knyga, jos struktūrinė ženklų sistema, elementai, konstrukcijos), pirminis duomenų apdorojimas (nustatomi faktų priežasties ir pasekmės ryšiai, įvedamos empirinės mokslo sąvokos, atkartojami apdorojimo rezultatai), apibendrinimas (mintyse judama nuo galutinio kiekvienos grupės faktų skaičiaus iki begalinio, tokiu būdu kuriamos prielaidos gauti žinių apie kiekvienos grupės dėsningumus, kurti mokslo hipotezes bei empirinius dėsnius).

Teorinio lygmens struktūrai taip pat yra būdingos trys stadijos: atrandamos naujos idėjos (jos išreiškiamos sąvokomis, formuojami mokslo principai ir hipotezės), kuriama mokslo teorija, susiejama su jau egzistuojančiomis ir pritaikoma knygos reiškiniams aiškinti, remiantis teorijomis atskleidžiami tų reiškinių dėsniai ir daromos mokslinės prognozės.

Filosofinio bei fenomenologinio lygmens analizės struktūra praranda bendrus bruožus, mat yra labai individualizuota ir priklauso nuo specifinių tyrinėtojo veiksmų. Todėl esama tik bendro pobūdžio svarstymų apie tokias pažinimo stadijas kaip meditacija, intuicija, apreiškimas, įkvėpimas, nušvitimas. Vieno tyrinėtojo pažintiniai receptai kitam gali būti visiškai netinkami arba beprasmiai. Vis dėlto mokslininkas, imdamasis tyrinėti knygą šiais lygmenimis,

numato savo mąstymo operacijų tikslus ir kryptis.

Bendra metodologinės knygos analizės struktūra gali būti modelis kuriant specialias struktūras, kurias lemia analizės dalyko specifika.

Atsižvelgiant į knygos metodologinės analizės lygmenis bei struktūras, galima atkartoti bendrą jos modelį, integruotą šiais operaciniais blokais:

- 1) apibrėžiami principai, nuostatos (uždaviniai), kryptys, pradinis momentas, prielaidos (bendras knygos vaizdas);
- 2) knyga tyrinėjama iš arčiau, atskleidžiami jos išoriniai ryšiai, nustatomas knygos teksto, knygos turinio, socialinės realybės autentiškumo laipsnis (vidutinis arba padidintas knygos vaizdas skirtingais aspektais, atsižvelgiant į išorinius veiksnius);
- 3) gilinamasi į knygos *vidų*, mintyse išskiriami jos struktūros ir turinio elementai, nustatomi jų vidiniai ryšiai (atskleidžiant tų elementų ryšių, struktūros, organizacijos, jungimosi prasmę, reikšmę);
- 4) nagrinėjami dinaminiai knygos veiksniai (atskleidžiant knygos funkcijų prasmę, reikšmę ir jos funkcionavimo visuomenėje dėsningumus), tyrinėjamas knygos poveikis bei suvokimas (nustatoma, kiek knyga veikia visuomenę, o visuomenė – knygą) ir socialinio knygos gyvenimo pažinimo istorija;
- 5) mintyse atkuriamas vientisas, detaliizuotas knygos vaizdas (bet jau naujo, kokybiško pažinimo lygmens), atskleidžiantis jos išorinę ir vidinę sandarą, jos ryšius; knyga interpretuojama vientisai, kaip pasaulio pažinimo priemonė.

Pats savaime metodologinės knygos analizės modelis tyrinėtoji tēra „negyva“ veiksmų schema, ir tam, kad ji funkcionuotų, reikalingas ypatingas mechanizmas, kuris išjudintų knygos analizės procesą. Analizės mechanizmą nusako bendri funkciniai ryšiai ir santykiai, pasireiškiantys tarp jo pagrindinių dedamųjų: principų, metodų, priemonių, lygmenų, struktūros, stadijų; analizės modelis – tik pažinimo proceso *išskirstymas pagal cechus*, o mechanizmas – jo judėjimas.

Mokslinių tokio judėjimo modelių nėra, mat ji atkartoti yra beveik neįmanoma. Esama tik kelių bendrų schemų, pagal kurias integruojamos jo sudedamosios dalys: metodai ir pažinimo priemonės, metodai ir mokslo teorija.

Metodo ir priemonės integracija – paprasčiausias veiksnys, leidžiantis atkartoti empirinio lygmens analizės mechanizmą. Tyrinėtojo veiksmų algoritmas yra toks: stebėti atskirus knygos elementus, puses, aspektus, reiškinius, jų ryšius bei santykius; juos atrinkti, palyginti, atlikti mintinę analizę bei sintezę; atlikti juslinius eksperimentus; išskirti tam tikras elementų savybes ir jų santykius; sukurti sąvokas; aprašyti stebėjimo faktus, juos klasifikuoti, sisteminti ir apibendrinti; iškelti mokslinius principus bei hipotezes; suformuluoti empirinius dėsnius. Empirinio aiškinimo mechanizmas priskiria pavienius faktus prie daugiau ar mažiau darnių teorinių konstrukcijų (sistemina, apibendrina, iškelia hipotezes, formuluoja dėsnius). Stebėjimo ir aprašymo stadijoje metodas ir priemonė visiškai integruojasi („liniuotės metodas“, „skriestuvo metodas“), aiškinimo stadijoje

priemonė abstrahuojasi kaip sąvoka, teorinė prielaida, psichiniai ar mąstymo veiksniai.

Čia analizės mechanizmas pasiekia teorinio aiškinimo fazę (teorijos ir metodo integracija). Empirinio lygmens teorija – tai prielaidomis grindžiamos žinios, sukeliančios judėjimo impulsą tam metodui, su kuriuo ji integruojasi į mokslo faktus tuomet, kai knyga tyrinėjama ir aprašoma, bei į hipotezes ir empirinius dėsnius empirinio aiškinimo metu. Teorinio lygmens analizėje teorija pasireiškia kaip mokslo principas, mokslo hipotezė, dėsnis. Jos ir metodo integracija – tai sudėtingas, sunkiai atkartojamas veiksmas, mat tyrinėtojo mąstymas tuo momentu apima tai, kas priklauso ir teorijai, ir metodologijai. Tokiu atveju teorija lemia metodą, o į ją integruotas metodas sukuria naują teoriją.

Filosofinio lygmens analizės mechanizmas įgauna ypatingą pobūdį. Bendras metodas šiuo atveju – tai filosofinė refleksija, o prielaida – filosofinė pasauležiūra ir mokslo teorija kaip priemonė, mat filosofiniu metodu siekiama taip pagrįsti tam tikrą knygos žinių sistemą, kad ji būtų atspindėta. Tokiu būdu atsiskleidžia pagrindiniai knygos prigimtės aspektai: knyga kaip veiklos ir kultūros priemonė, kaip dirbtinė materija (*arte-daiktinis*⁴ ir technologinis aspektas), kaip pasaulio pažinimo priemonė, kaip ypatinga žmogaus idėjų ir veiklos egzistavimo bei įgyvendinimo forma (demiurgo kompleksas).

Teorijos ir metodų integracija pažinimo metu yra pats pažinimo veiksmas, pagrindi-

⁴ Iš lot. *arte* – amato, gamybos būdu, t. y. dirbtinai.

nis *metodologinės knygos analizės* mechanizmo mazgas.

Todėl pirmame plane atsiduria dar vienas mechanizmo veiksnys – naujų žinių apie knygą gavimas. Pavyzdžiui, tyrinėjant *knygos* sąvoką, pirmos eilės prielaida reikia laikyti duomenis, gautus stebint knygą ir aprašant stebėjimo faktus; antros eilės – ryšius ir santykius, kurie sieja tuos faktus tarpusavyje ir su knygos turiniu. Tie elementai, kuriais remiantis buvo atrasti pradiniai empiriniai dėsniai, sąvokos ir hipotezės, yra teorinės prielaidos. Todėl konstruojant sąvoką *knyga* pirmos eilės prielaida tampa

ikiknyginio ir rankraštinio teksto komponavimo principas, ekstrapoliuotas į spausdintinę knygą. Antros eilės prielaida – palyginti naujas *knygos formos ir turinio vienovės* principas.

Pasitelkus prielaidas apibrėžiamos pradinės sąvokos, formuojami mokslo principai ir hipotezės, pagal kuriuos nustatomi pradinių sąvokų ryšiai ir santykiai. Visa tai – knygos teorijos pagrindai, pirma teorinės analizės stadija. Teorija pagrįstas išvadas galima gauti tik trečioje analizės stadijoje, nes joms svarbus konkretumas, pasiektas antroje teorijos stadijoje.

5 lentelė. Struktūrinis metodologinės knygos analizės modelis

Analizės lygmuo	Empirinis	Teorinis	Filosofinis	Fenomenologinis
Analizės struktūra	Mokslinių faktų gavimas	Naujų idėjų atradimas	Filosofinių knygos aspektų ir reiškinių aiškinimas	Tiesioginis knygos esmės suvokimas
	Pirminis faktų apdorojimas	Mokslo teorijos (teorijų) formavimas	Teorijos ir dėsnių objektyvizacija	Transcendentinė knygos refleksija
	Mokslinių faktų apibendrinimas	Mokslo dėsnių atradimas	Spekuliatyvūs bandymai	Kūrybinė emanacija (įsijautimas į knygos energetiką)
	Empirinis gautų duomenų aiškinimas			
Analizės mechanizmas	Faktų apžvalga, palyginimas, analizė	Vienų teiginių dedukcija iš kitų	Knygos esmės ir būties pažinimas (ontologija)	Esmės pažinimas be prielaidų
	Faktų aprašymas, sisteminimas, apibendrinimas	Reiškinių prigimties atskleidimas	Knygos kaip pažinimo reiškinio ir priemonės pažinimas (gnoseologija)	Konstruojančių sąmonės veiksmų atskleidimas
	Iškeliamos mokslinės hipotezės	Teorijos ir dėsnių aiškinimas	Knygos kaip vertybės pažinimas (aksiologija)	Dvilypis knygos suvokimas (kaip to, kas subjektyvu ir objektyvu)
	Formuluojami empiriniai dėsniai	Mokslinis numatymas ir prognozės		Tiesiogiai nustatomas sąmonės ir jos pasireiškimo būdo tapatumas

6 lentelė. Funkcinis metodologinės knygos analizės modelis

Analizės lygmuo	Funkcija
Pasirengimas analizei ir bendras knygos vaizdas	Apibrėžiami analizės principai ir metodai, atspirties taškas, analizės tikslas bei rezultatai
Išorinių ryšių prasmės ir vertės ištyrimas	Knygos ekstrapoliacija į socialinę tikrovę, knygos teksto autentiškumo laipsnio nustatymas, knygos turinio atitiktis tikrovei
Vidinių ryšių tarp knygos elementų prasmės ir vertės nustatymas	Gilinamasi į knygos esmę, atskleidžiamas jos turinys, struktūra, sudėtis, vidiniai ryšiai ir santykiai tarp elementų
Knygos prasmės ir vertės nustatymas jos funkcionavimo visuomenėje atžvilgiu	Funkcinių knygos savybių ir tiesioginio funkcionavimo visuomenėje tyrimas, istorinio-funkcinio knygos likimo nustatymas – ji nagrinėjama istoriškai, atsižvelgiant į kartų ir epochų skirtumus; knygos suvokimo ir naudojimo tyrinėjimai
Išvados dėl knygos prasmės ir vertės	Bendras filosofinis knygos vaizdas, jos esmės nustatymas, išorinių ir vidinių knygos ryšių bei funkcinių santykių prasmės ir vertės atskleidimas, sisteminis konkrečių dalykų atkartojimas kaip susietos visybės

Teorijos formavimo mechanizmas – tiesiog manipuliavimas tam tikrais metodais. Kuriant teoriją formaliau loginiu metodu, formaliai apibrėžiamos ir įsteigiamos pradinės sąvokos, kurios sudaro teorijos pagrindą; pagal struktūrinį metodą teorijos kūrimo pagrindas yra realūs (o ne išvestiniai) pradiniai idealūs duomenys. Taigi, teorija kuriama iš pirminių kitų teorijų duomenų. Susiduriančių srautų principas (dedukcinio ir indukcinio metodų) leidžia patikrinti, ar gaunamos teorinės žinios yra teisingos.

Metodologinė analizė atskleidžia ne tik mechanizmus, *kuriančius* mokslo žinias apie knygą, bet ir pačias teorijas, teorijų sistemas. Ji praverčia tuomet, kai prireikia žinių apie sudėtingus knygos aspektus bei reiškinius. Priežastis – *ne pažintinės veiklos turinio kryptingumas savaime, bet dėl jo ky-*

lanti opi probleminė situacija [75, 19], mat analizės funkcijos yra susijusios su pažintinių priemonių ir proceso tobulinimu, tiesioginiu knygos aspektų bei reiškinių pažinimu (*išorinės* funkcijos).

Metodologinė knygos analizė pasižymi savo organizacija, savo struktūra, savo lygmenimis ir funkcijomis, nuosavu pažinimo mechanizmu, ji padeda kurti sąvokas ir faktų sistemą, nustatyti mokslo principus, iškelti hipotezes, formuluoti dėsnius, teorijas, mokslines prognozes, o bendrąją prasmę tai procesas, teikiantis naujų, gilesnių žinių apie knygą (žr. 2 ir 3 lenteles).

Tačiau tyrinėtojas neturėtų tikėtis, jog įsisavinęs tam tikrą metodologinių žinių ir taisyklių kiekį tuoj pat galės suformuluoti trokštamą hipotezę, teoriją arba dėsni. Metodologija, kaip yra taikliai pasakę žymūs

jos tyrinėtojai, nėra tiesiog receptų sumatiems, kurie siekia mokslinių atradimų, ji nėra kokia nors mokslinio mąstymo technologija, pateikta algoritmų pavidalu. Ji išplečia mokslinio mąstymo priemonių ir metodų diapazoną, sustiprina jo kūrybinį potencialą

ir kartu per kūrybišką mokslinį mąstymą atskleidžia jo sudėtingumą, daugiareikšmiškumą, įvairovę, o todėl mokslo metodologijos raida – ne tikslas, bet priemonė sprendžiant konkrečios metodologinės analizės klausimą [75, 21, 23].

NUORODOS

1. BACHELARD, G. *La materialisme rationnel*. Paris, 1963.

2. CARNAP, R. *Abris der Logistik*. Wien, 1929.

3. DEBURE, G. F. *Bibliographie instructive on Traité de la connaissance de livres rares et singuliers*. Paris, 1763–1782. Vol. 1–10.

4. DZIATZKO, K. *Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten*. Berlin, 1886.

5. ESTREICHER, K. *O bibliografii*: Trzy Lekcje... 1866 roku. Warszawa, 1978.

6. FEYERABEND, P. *Against method*: Outline of anarchistic theory of knowledge. London, 1975.

7. GADAMER, H. *Wahrheit und Methode*. Tübing, 1972.

8. GŁOMBOWSKI, K. O funkcjonalną koncepcję nauki o książce. *Studia o książce*, 1970, t. 1, s. 5–24.

9. HARNACK, A. *Erforshtes und Erlebtes*. Berlin, 1923.

10. HORN, T. H. *Introduction to the study of bibliography*. London, 1814.

11. HUSSERL, E. *Gesammelte Werke. Husserliana*. Haag, 1959. Bd. 1–8.

12. KOVÁCS, M. Les principaux problèmes théoriques de l'histoire de bibliothèques. In *Gegenstand und Methoden der Bibliothekswissenschaft... als Hochschuldisziplin*. Leipzig, 1963, S. 228–241.

13. KUHN, T. Second thoughts on paradigms. In *The structure of scientific theories*. Urbana, 1974, p. 459–482.

14. LAKATOS, I. The methodology of scientific programmes. *Philosophical paper* (Cambridge), 1979, vol. 1, p. 169–192.

15. *Lexikon des Bibliothekswesens*. Leipzig, 1974.

16. MUSZKOWSKI, J. Nauka o książce. *Bibliotekarz*, 1948, r. 15, s. 81–83.

17. OTLET, P. *Traité de documentation*: Le livre sur le livre Theorie et pratique. Bruxelles, 1934.

18. PEIGNOT, G. *Dictionnaire raisonné de bibliologie*. Paris, 1802–1804. Vol. 1–2.

19. POPPER, K. R. *Conjectures and refutations*: The growth of scientific knowledge. New York, 1962.

20. POPPER, K. R. *The logic of scientific discovery*. New York, 1959.

21. RULIKOWSKI, M. *Zakres i zadania księgoznawstwa*. Warszawa, 1916.

22. SCHMIDT, Ch. Un cours de bibliographie à la fin du XVIII s. *La bibliographe... adorne*, 1899, vol. 3, p. 113–127.

23. SCHRETTINGER, M. *Versuch einen vollständigen Lehrbuches der Bibliothekswissenschaft*. München, 1808–1829. Bd. 1–2.

24. TOMESKU, M. L'objet et les méthodes de la bibliologie en tant que discipline de l'enseignement supérieur. In *Gegenstand und Methoden...*, S. 173–177.

25. TOULMIN, S. *Knowing and acting*: An invitation to philosophy. New York; London, 1976.

26. ŽIVNÝ, L. J. *Rukověť bibliografie 1: Nauka o popisu*. Prague, 1924.

27. ŽIVNÝ, L. J. *Tridění bibliologické*. Prague, 1920.
28. АНАСТАСЕВИЧ, В. Г. О библиографии. *Улей*, 1811, т. 1, № 1, с. 28.
29. АНДРЕЕВ, И. Д. *О методах научного познания*. Москва, 1964.
30. АНТОНОВА, С. Г. *Книга по искусству*: Внешние доминантные системо-образующие факторы: Дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1992.
31. БАРЕНБАУМ, И. Е. *Основы книговедения*. Ленинград, 1988.
32. БАШЛЯР, Г. *Новый рационализм*. Пер. с фр. Москва, 1987.
33. БЕЛОВИЦКАЯ, А. А. *Общее книговедение*. Москва, 1987.
34. БЕЛОВИЦКАЯ, А. А. *Общее книговедение: Методологические и теоретические аспекты*: Дис. д-ра филол. наук. Москва, 1988.
35. БОР, Н. *Избранные научные труды*. В 2 т. Москва, 1970–1971.
36. ВИТГЕНШТЕЙН, Л. *Логико-философский трактат*. Пер. с нем. Москва, 1953.
37. ГРЕЧИХИН, А. А. *Современные проблемы типологии книги*. Воронеж, 1988.
38. ГРЕЧИХИН, А. А. *Типология книги*: История, теория, методика: Дис. д-ра филол. наук. Москва, 1989.
39. ГУССЕРЛЬ, Э. *Философия как строящая наука. Логос* (Москва), 1911, ч. 1, с. 1–56.
40. ДИНЕРШТЕЙН, Е. А. *Акционерные компании в издательском деле пореформенной России*: Дис. д-ра ист. наук. Москва, 1990.
41. ЕЛЬНИКОВ, М. П. *Методология книговедения: (Предпосылки формирования). Книга: исследования и материалы*, 1993, сб. 66, с. 39–62.
42. ЕЛЬНИКОВ, М. П. *Феномен книги: (Теоретико-гносеологический аспект). Книга: исследования и материалы*, 1995, сб. 71, с. 53–68.
43. ИВАНИЦКИЙ, В. Ю. *Средства массовой коммуникации и книговедение. Книга: исследования и материалы*, 1986, сб. 52, с. 55–73.
44. КАРНАП, Р. *Философские обоснования физики: Введ. в филос. науки*. Пер. с англ. Москва, 1971.
45. КРЕЙДЕНКО, В. С. *Исследовательские методы в библиотековедении: Состояние и пути совершенствования*. Дис. ... д-ра пед. наук. Москва, 1988.
46. КРЕЙДЕНКО, В. С. *Методология и методика библиотечного исследования*. Ленинград, 1977.
47. КУЗИН, Ф. А. *Естественнонаучная, техническая и медицинская книга: Спец. книговедение*. Москва, 1992.
48. КУН, Т. *Структура научных революций*. Пер. с англ. Москва, 1977.
49. ЛАВРОВ, Н. П. *Книговедение и литературный процесс*. Москва, 1988.
50. ЛАКАТОС, И. *История науки и ее рациональные реконструкции*. In *Структура и развитие науки*. Москва, 1979, с. 203–268.
51. *Методология и история техники*. Новосибирск, 1988.
52. *Методология и социология техники*. Новосибирск, 1990.
53. *Методология права*. Тарту, 1988.
54. МИГОНЬ, К. *Наука о книге: Очерк проблематики*. Москва, 1991.
55. МИКЕШИНА, Л. А. *Методология научного познания в контексте культуры*. Москва, 1992.
56. МОРГЕНШТЕРН, И. Г. *Книжное дело в единстве – главный объект книговедения. Книга: исследования и материалы*, 1982, сб. 44, с. 5–27.
57. МОРГЕНШТЕРН, И. Г. *Оптимизация справочно-библиографического обслуживания в советских библиотеках*: Дис. ... д-ра пед. наук, Москва, 1989.
58. НЕМИРОВСКИЙ, Е. А. *Труд Кшиштофа Мигоня и его место в литературе по общей теории книговедения*. In Мигонь К. *Наука о книге: Очерк проблематики*. Москва, 1991, с. 10.

59. НЕМИРОВСКИЙ, Е. А. *Франциск Скорина*. Минск, 1990.
60. ОМИЛЯНЧУК, С. П. *Книга и книжное дело в коммуникационном процессе «Общение»*: Дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1992.
61. ОТАЕ, П. *Организация умственного труда*. Пер. с фр. Москва, 1925.
62. ПОДКОРЫТОВ, Г. А. Общее и особенное в методологии научного познания. In *Общее и особенное в методологии социальных исследований*. Ленинград, 1986, с. 17–18.
63. *Проблемы методологии науки*. Новосибирск, 1985.
64. *Проблемы методологии научных исследований*. Новосибирск, 1982.
65. РУЗАВИН, Г. И. *Методы научного исследования*. Москва, 1974.
66. СОМОВ, Н. М. *Состав книговедения: Библиология – библиография – журнализм: К построению системы книговедения*. Москва, 1933.
67. СТЕПИН В. С. Возрастание роли методологии в современной науке. In *Природа научного познания: Логико-методол. аспект*. Минск, 1979, с. 3–12.
68. ТАРАКАНОВА, О. А. *История русской антикварной книги*: Дис. ... д-ра ист. наук. Москва, 1994.
69. ТУДМИН, С. *Человеческое понимание*. Пер. с англ. Москва, 1984.
70. УРСУЛ, А. Д. Новые тенденции в методологии современной науки. In *Проблемы методологии и современная наука*. Кишинев, 1988, с. 10.
71. ФЕЙЕРАБЕНД, П. *Избранные труды по методологии науки*. Пер. с англ. и нем. Москва, 1986.
72. ФЕЛЛЕР, М. Д. Редактирование как разновидность речевой деятельности: Дис... д-ра филол. наук. Ленинград, 1986.
73. *Философская энциклопедия*. Москва, 1970, т. 5, с. 23.
74. ФОМИН, А. Г. *Книговедение как наука: История и современное состояние*. Ленинград, 1931.
75. ШВЫРЕВ, В. С.; ЮДИН, Б. Г. Указ. соч. [Bibliogr. duomenys nenurodyti. – Vert.].
76. ШОМРАКОВА, И. А. *Государственные издательства РСФСР и проблема становления и развития книжного дела (1919–1930 гг.)*: Дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1986.
77. ЩЕЛКУНОВ, М. И. *История, техника, искусство книгопечатания*. Москва; Ленинград, 1926.
78. ЭЙХЛЕР, Ф. *Библиотековедение высшего порядка в его отношении к методу научного исследования и преподавание*. Санкт-Петербург, 1912.
79. ЯМЧУК, К. Т. *Сельскохозяйственная книга*. Москва, 1987.
80. ЯМЧУК, К. Т. *Сельскохозяйственная книга: (Проблемы теории и методологии)*: Дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 1990.
81. ЯНОВСКАЯ, С. А. *Методологические проблемы науки*. Москва, 1972.
82. ЯСПЕРС, К. *Смысл и назначение истории*. Пер. с нем. Москва, 1991.
83. ЯСПЕРС, К. *Философская вера*. Пер. с нем. Москва, 1992.

Iš rusų kalbos vertė Julija Gorbaniova ir Aušra Navickienė

Versta iš: ЕЛЬНИКОВ, М. П. Методология книги: (Наукоедческий аспект). *Книга: исследования и материалы*, 1997, сб. 74, с. 99–128.

BOOK METHODOLOGY (SCIENTIFIC AND RESEARCH ASPECTS)

MICHAIL P. JELNIKOV

Abstract

Upon performing a critical analysis of the current key general scientific methodology concepts in Russian and foreign literature, the following integrated concept could be suggested: scientific methodology is a form of scientific knowledge about scientific cognition principles, methods, means and processes as well as a form of development, organisation and implementation of such a cognition. The unity of both these forms constitutes the system of methodology knowledge or general methodology, which (along with science and philosophy) is the third fundamental form of consciousness.

The book methodology has its own system of concepts, its own object, subject, structure and composition as well as its own place among other disciplines and its own clearly defined boundaries. All the above facts indicate that a new discipline is emerging in the book science. This discipline will have a vital role while obtaining new knowledge about the book, forming the book theory and developing the common book science.

The methodological book cognition instrument is a system of intermingled book cognition principles, methods and means, which are also related with to levels of cognition. Cognition principles, as a high concept idea or cognition rules, show the directions, character, level and methods of the cognition process. The following principles can be classified according to cognition levels: principles of monitoring, reconstitution and integrity at the empirical level; principles of logical determination, systematicity, functionality and historicity at the theoretical level. The key elements of the methodological instrument of book cognition are methods. Methods are classified according to two levels – theoretical

and empirical – of scientific cognition. Methods of the first level include visual inspection and empirical explanation, whereas the second level includes formal logical, systemic, functional, sociological, historical and other methods. Scientific methods of book cognition as elements of the methodological instrument are not a mere set of methods. They are a systemic formation predetermined by the system of cognition principles on the one hand, and on the other hand – by a system of elements, aspects and phenomena for the cognition of which these methods are designed. However, their efficiency can be ensured only through integration with book cognition means. All means of scientific cognition can be divided into three groups: 1) means designed for a specific aim; 2) production means designed for other purposes but used as means of cognition; 3) items or phenomena of the surrounding world, used for cognition. The system of book cognition principles, methods and means, harmonised in terms of hierarchy, structure and functions, constitutes a methodological book cognition instrument.

The methodological book analysis comprises three procedures: construction of the cognition process, preparation and inclusion of the methodological instrument, and reception of knowledge about the book. The structure of the book methodological analysis (a scheme of the movement of cognition levels) can be general (based on general aims) and specific (based on a subject specific features). The general structure of the methodology of book analysis can serve as a model while developing special structures predetermined by the specificity of the subject under analysis.

Įteikta 2011 m. liepos mėn.